

PETRIK IVÁN

A PELEJTEIEK

Egy középkori Zemplén megyei köznemesi család vizsgálata

A középkori magyar történelem egyik legfontosabb része a nemesség társadalomtörténete, hiszen ez a réteg alkotta az ország vezető politikai, katonai erejét. A klérussal, de elsősorban a főpapsággal együtt, a központi királyi hatalom hol erősebb, hol gyengébb fennhatósága alatt a nemességnek volt a legjelentősebb hatása az ország sorsának alakulására. A XIV. századra kialakuló egységes nemesség természetesen csak fikció volt. A tényleges politikai hatalmat birtokló, nagy vagyonnal rendelkező arisztokráciától egyértelműen elkülönült a közép-, és kismemesség jelentős tömege. S bár mindezek már régóta közhelyszerű megállapításnak számítanak, még mindig nem mondható el, hogy tökéletesen ismert volna e réteg szerepe, viselkedése, életmódja, szokásrendszere. Természetesen számos feldolgozás született elsősorban a nemesség legfelsőbb rétegével, az arisztokráciával,¹ de az utóbbi időben a köznemességgel kapcsolatban is.² Mindenesetre a köznemesi rétegnek mindeddig kevesebb figyelmet szenteltek a kutatók, s jóllehet már körvonalazódni látszik e réteg megközelítőleg pontos képe, a mikrotörténelmi szintű feldolgozások előbbre vihetik a kutatásokat. Így a rész felől megközelítve az egészet, egy-egy atyafiság története a (köz)nemesség egészének történetére vethet fényt. Természetesen egy esetből nem lehet általános érvényű megállapításokra jutni, de ezekből a

-
- 1 A kérdés monografikus feldolgozásai közül: *Fügedi Erik*: Ispánok, bárók, kiskirályok. A középkori magyar arisztokrácia fejlődése. Bp., 1986. *Uő.*: A 15. századi magyar arisztokrácia mobilitása. Bp., 1970. (a továbbiakban: *Fügedi, Mobilitás*) *Engel Pál*: Királyi hatalom és arisztokrácia viszonya a Zsigmond-korban (1387–1437). Bp., 1977. Biográfiák legutóbb: *Kis Péter*: „A király hű bárója” (Ákos nembeli Ernye pályafutása). In: *Fons*, 2. (1995) 3. sz. 273–316. p. *Uő.*: Ákos nembeli István. Egy magyar előkelő életútja a 13–14. század fordulóján. In: R. Várkonyi Ágnes Emlékkönyv. Szerk.: Tusor Péter. Bp., 1998. 57–78. p.
  - 2 A téma kutatásában „áttörést” Fügedi Erik és Engel Pál kutatásai jelentettek: *Fügedi Erik*: Az Elefánthyak. A középkori magyar nemes és klánja. Bp., 1992., *Engel Pál*: A nemesi társadalom a középkori Ung megyében. Bp., 1998. (a továbbiakban: *Engel, Ung*) Késő-középkori viszonyokra: *Kubinyi András*: A középbirtokos nemesség Mohács előestéjén. In: Magyarország társadalma a török kiűzése idején. *Discussiones Neogradienses*. Szerk.: Szvircsak Ferenc. Salgótarján. 1984. (a továbbiakban: *Kubinyi, Köznemesség*) 5–24. p.

részinformációkból, mozaikdarabkákból lesz összeállítható majd az a teljes kép, amely a magyar nemesség középkori történetét mutatja.

Jelen dolgozatunk tárgya egy Zemplén megyei köznemesi család, a Pelejteiek történetének feldolgozása. Az előbbiekből következően elsődleges törekvésünk az, hogy a szakirodalom eddigi eredményeit alkalmazzuk egy *konkrét* esetben, tehát, az ebben a kérdésben fölhalmozott tudásanyagból leszűrt általános érvényű megállapításokhoz hozzámérjük dolgozatunk központi alakjainak, a Pelejteieknek a történetét. Munkánk első felében hagyományos családtörténeti módszerekkel rekonstruáljuk a család leszármazását, és kronológikus rendben tárgyaljuk történetüket, majd a tanulmány második részében a feltárt jelenségek tematikus elemzését készítjük el.

I. rész

A család eredete – XIII. század

Mielőtt munkánk érdemi részéhez hozzákezdénénk, tisztáznunk kell azt a kérdést, hogy kik azok, akiket vizsgálódásaink körébe bevonunk. A korszak olykor zavarosnak vagy tisztázatlannak tűnő rokoni összefonódásai miatt meg kell jelölnünk vizsgálandó csoportunkat, azt az egységet, amelynek tanulmányozása során levonjuk majd következtetéseinket.³ A Pelejteiek családból kiválik ugyanis a XIV. század során a Nagyazari-ág, ők még meglehetősen erős szálakkal kötődnek rokonaikhoz, sőt a század végéig nem is szilárdul meg a Nagyazari elnevezés, tagjaikat jobbra továbbra is Pelejtéről nevezik, ahol lényegében folyamatosan birtokolnak.⁴ Más a helyzet a Kisazariakkal. Ők is kétségkívül a Pelejteiek közeli rokonai, s történetük számos közvetlen kapcsolódási pontot mutat a Pelejteiek történetével, mégsem

---

3 Itt foglalkoznunk kell a terminológiai problémákkal. Dolgozatunkban nem alkalmazzuk a Fügedi Erik által használt „klán” kifejezést. Helyette az „atyafiság” terminust használjuk, mint a közös őstől leszármazó, egymástól elkülönülő ágakban élő, de a közös eredetű ősi birtokra igényüket fenntartó személyek összességét, esetünkben a Pelejteiekre, a Kisazariakra, valamint a feltételezett „dunántúli ágra” együttesen. Forrásaink szerint ez az a legtágabb kör, amit az ősi birtokban való jog tudata összefog. Használjuk emellett a „család” kifejezést, bár tudjuk, társadalomtörténetileg ez a fogalom aggályos. Terminológiai problémák összefoglalóan: *Kubinyi András: Gondolatok „A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig” új kiadása alkalmából.* In: *Karácsonyi János: A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig.* (reprint) Bp., 1995. (a továbbiakban: *Karácsonyi, Nemzetségek*) 1405–1420. p.

4 A félreértések elkerülése végett, őket is Pelejteieknak fogom nevezni dolgozatomban, csak ha az egész ággal foglalkozom használok a Nagyazari-ág kifejezést.

foglalkozunk velük teljes részletességgel. Ennek oka az, hogy dolgozatunk kiindulópontja, vagyis a forrásokban szereplő első Pelejte, Zachud fia Martonos színre lépte előtt vált el a két ág egymástól.⁵ A rokonság tudata tehát végig követhető az évszázadok során, mégis, néhány kivételes esetet leszámítva, amikor az egész atyafiság együttesen lépett fel, egyértelműen elkülönül a két család története. A Kiszariaknak egyébként külön levéltáruk volt, amely, szemben a Pelejteiekével, elveszett, így róluk lényegesen kevesebb információval rendelkezünk. A források felől megközelítve tehát a kérdést, a Károlyi család nemzetségi levéltárában fennmaradt Pelejte levéltár feldolgozására vállalkozunk.⁶ Mindezeket figyelembe véve csak a Pelejte családot vesszük célba, hogy a bevezetőnkben vázolt céloknak megfelelően a megyei nemesség életmódjára, szokásaira, stratégiáira vonatkozó információkhoz jussunk, s csak ha feltétlenül szükséges, terjesztjük ki vizsgálódásaink hatókörét a Kiszariakra.

A Pelejteiekre vonatkozó első adatok a XIII. század második feléből ismertek,⁷ és az ekkor élő Zachud fia Martonos birtokszerző, vagyongyarapító tevékenységéről, valamint a szomszédos nemesekkel folytatott viszálykodásairól számolnak be. Ettől a ponttól követhetjük végig a család történetét a XV. századig generációról generációra. A kezdetek azonban néhány megválaszolandó kérdést rejtenek magukban. Nem tisztázott ugyanis a család eredete. A korábbi szakirodalomban felmerült, hogy a család összefüggésbe hozható a Bogát-Radvány nemzetséggel.⁸

5 Egy feltételezhető, s a XIII. század első felére datálható birtokosztály során, melyről okleveles adat nem maradt fenn. Zsigmond 1413-ban „új adományként” a Pelejteieknek és a Kiszariaknak adományozza a már őscik által is békésen birtokolt Pelejtét, Azart, Helmeckét, Razymót, Ruzskát (Leleszi konvent hiteleshelyi levéltára: *Introductoriae et statutoriae* P. 221. Df. 212152). Ezek képezhették az atyafiság közös birtokait, melyeket a feltételezett első birtokosztályon két felé osztottak. Ezzel magyarázható Azar kettéválasztása Kis- és Nagyazarra. A faluosztódásokról: *Szabó István: A falurendszer kialakulása Magyarországon (X–XV. század)*. Bp., 1966.

6 Anyaggyűjtésünket természetesen kiegészítettük a más családok levéltárában található, Pelejteiekre vonatkozó adatokkal. Pl. Kende, Sztáray, Zichy család levéltára.

7 [1272–1290.] IV. László év nélküli oklevele: *Codex diplomaticus comitum Károlyi de Nagy-Károly*. A nagykárolyi gróf Károlyi-család oklevéltára. Sajtó alá rendezi Géresi Kálmán. I–V. köt. Bp., 1882–1897. (a továbbiakban: *Károlyi*) I. köt. 19. p., és H. cikádori apát oklevele: *Károlyi* I. köt. 7. p.

8 *Kállay Ubul: A Zud génusról*. In: *Turul*, 16. (1898) 2. sz. (a továbbiakban: *Kállay*, i. m.) 145. p. Karácsonyi, bár ismeri a Pelejteiket, nem foglalkozik a kérdéssel, ennek oka az lehet, hogy a Kállay érvelésében kulcsfontosságú oklevél kiadási éve 1366. (*Károlyi* I. 265–266. p.), vagyis kívül esett a neves történész anyaggyűjtésének határain. *Karácsonyi*, Nemzetségek.

Kállay Ubul arra építette érvelését, hogy egy 1366-ban kiadott oklevél szerint a Pelejtej-Kisazari atyafiság tagjai nagy Simonnal (*Simonis magnus*) közös őstől származnak, egy bizonyos nagy Simont pedig V. István ifjabb királyként, 1270-ben megerősítette Szada birtokában. Szada birtokról kimutatható, hogy a XIII. század során, egészen 1282-ig, amikor is átadják Öklelő Mihálynak, a Bogát-Radvány nemzetség birtokában van.⁹ E nemzetség törzsbirtokai között sorolja fel Karácsonyi is. Ezek az adatok azt bizonyítanák, hogy nagy Simon, s a XIV. században a vele való rokonságukat bizonyító Pelejteiek is, a Bogát-Radvány nemzetség tagjai. Az érvelésnek azonban több gyenge pontja is van. Először is V. István ifjabb király oklevele nem maradt fenn, egyedül Szirmay Antal Zemplén megyéről írt munkájában van rá utalás.¹⁰ Szentpétery Imre jegyzékében sem szerepel.¹¹ Így a gondolatmenet azon sarokpontja válik bizonytalaná, amely döntő bizonyítékul szolgálhatott volna a nemzetséghez tartozás kérdésében. Továbbá a Szirmay által említett nagy Simont és az 1366. évi oklevélben szereplőt a névazonosságon kívül nem köti össze semmi.¹² Jelenlegi ismereteink szerint Bick fia Jakab fia Simont nem tudjuk elhelyezni egyetlen Bogát-Radvány nemzetségből származó család leszármazási tábláján sem. Az V. István által Szada birtokában megerősített nagy Simonnal megközelítően kortárs nemzetségtagokkal egy 1252. évi osztozkodás ismert meg.¹³ A Cseleiek, Monakiak, Izsépiek ősei között feltűnik Zada-i Marcel fia Simon is. Az apák nevei azonban nem egyeznek, így ez sem erősíti meg Szirmay állítását. Van azonban egy jóval későbbi adatunk, amely látszólag támogatja Kállay Ubul Szirmay nyomán felvetett, a Pelejteiek Bogát-Radvány nemzetségbe tartozására vonatkozó elképzelését. 1348-ban Pelejtej I. János lánya, Margit ugyanis meg akarta kapni az apja birtokai után neki járó lánynegyedét, és ennek érdekében a Pelejte és Helmecke birtokokban lévő részeket fel akarta becsültetni. Ettől azonban I. Miklós

9 Kállay, i. m. Hazai okmánytár. Codex diplomaticus patrius. Kiadják Nagy Imre, Paur Iván, Ráth Károly és Véghely Dezső. I–VIII. köt. Győr, Bp., 1865–1891. (a továbbiakban *HO*) V. köt. 23. p., Árpád-kori új okmánytár. Codex diplomaticus Arpadianus continuatus. Közzétette Wenzel Gusztáv. I–XII. köt. Pest, Bp., 1860–1874. (a továbbiakban: *ÁUO*) IX. köt. 344. p.

10 Szirmay, Antonius, *de Szirma*: Notitia topographica, politica inelyti comitatus Zempleniensis. Budae, 1805. 171. p.: Szada. Anno 1270. Possessor fuit Simon Magnus, Filius Iacobi, Filii Bick [...], uti patet ex donatione confirmatoria Stephani Iunioris Regis ... Szirmay nagy Simont a mindaddig ismeretlen Zud genus tagjának véli, ami viszont Kállay szerint a Zachud név hibás olvasatából ered.

11 Regesta regum stirpis Arpadianae critico-diplomatica. Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. I–II. köt. Szerk. Szentpétery Imre–Borsa Iván. Bp., 1923–1987.

12 Történetük során egyszer sem merül fel, hogy a Pelejteieknek részeik, vagy akár csak jogaik lettek volna Szadán.

13 *ÁUO* XI. köt. 383. p.

fiai: Dénes és György eltiltották. Természetesen per kezdődött az egri püspök vikáriusa, János borsodi főesperes előtt a Pelejteiek két ága között. Mivel azonban I. Miklós fiai még gyermeki korban voltak a vikárius, ahogy az oklevél fogalmaz, közvetlen rokonaik közül, ügyvédet jelölt ki számukra a Sztáncs-ágbeli¹⁴ Izsépi János fia Máté személyében.¹⁵ Véleményünk szerint azonban ebben az esetben nőági rokonságról van szó. I. Miklósnak nem voltak testvérei, a perbeli ellenfelek pedig legközvetlenebb rokonaik voltak, így közülük nyilván nem választhattak ügyvédet. A szintén nem túlságosan távoli rokon Kisazariak ebben az esetben nem kerültek elő. Amennyiben a Sztáncs-ágbeli Izsépiek fiágon lettek volna rokoni a Pelejteieknek, az aligha lenne másképpen elképzelhető, mint hogy valamely közös őstől eredve, a XIII. század folyamán két különböző ágra szakadva éltek az életüket, ez viszont egyáltalán nem fedi a *propinquus proximus* fogalmát. Éppen ezért úgy véljük, nem lehet másról szó csakis, sógorságról.¹⁶ Nincs rá közvetlen bizonyítékunk, de valószínűleg I. Miklós felesége lehetett Izsépy-lány, talán a nevezett Máté testvére.

Érdekes azonban a nemzetségi származás problémáját más szempontból is megközelíteni. A Pelejtei-Kisazari atyafiság Zemplén megyében a Bogát-Radvány nemzetség törzsterületének közelében birtokolt, egyes esetekben kifejezetten ősi nemzetségi javakat tartottak a kezükön (Izsép, Mérk, Megyaszó, Enuruh), ezekhez azonban az okleveles adatok szerint kizárólag zálog útján, vagy tartozás fejében jutottak.¹⁷ A Bogát-ágbeli Izsépiekkel ugyanis a XIII–XIV. század fordulóján állandó viszályban éltek, pereskedések, kölcsönös hatalmaskodások közepette. Elgondolkodtató, hogy a pereskedések során egyszer sem említik, hogy a felek ugyanazon nemzetségből származnak. Sőt, amikor 1324-ben Izsépi István Bogát-Radvány nemzetséghez tartozásáról megemlékezik egy oklevél, a vele pereskedő Martonos csak mint

14 Karácsonyi a Bogát-Radvány nemzetségen belül három Izsépi családot különböztet meg: Bogát-, Péter- és Sztáncs-ágbeli Izsépieket.

15 *Károlyi I. köt.* 173–175. p.: „quia iudem Dionisius et Georgius frater suus adhuc in tenera etate constituti fore dinoscantur et quia etiam secundum iuris scripti ordinationem pueris et in tenera etate constitutis ex propinquieribus proximis suis iudex ordinarius ex officio suo curatores ad litem ordinare debet et potest, ideo nos Matheum filium Johannis de eadem Isep, quem dictus Dionisius ex proximis suis sponte ad hoc preelegit, ad presentis cause executionem pro dictis filiis Nicolai pueris pro curatore ad litem ex officio nostro et auctoritate nostra iudiciaria exnunc duximus ordinandum et deputandum.”

16 Vö. *Finály Henrik: A latin nyelv szótára.* Bp., 1884. 1600. c.: *propinquus*: „rokon ... ide értve ... úgy a vérrokonokat (consanguinei), mint a sógorsági rokonokat (affines).”

17 1300: *Károlyi I. köt.* 26–27. p. Izsép és Mérk felét Izsépi István fiai Miklós és István tartozás fejében átadják, 1300: *Károlyi I. köt.* 28–29. p. Megyaszó felét és Enuruh birtokot Izsépi István fia István tartozás fejében átadja Zachud fia Martonosnak.

egyszerű nemes szerepel ugyanott.¹⁸ Nem szerepelnek a Pelejteiek a Bogát-Radvány nemzetségből származó családok (Izsépiek, Monakiak, Cseleiek) között a szerencsi monostor kegyurasága körül forgó, hosszú időn keresztül újra és újra fel-lángoló pereskedésben sem.¹⁹

Nincs tehát megbízható, közvetlen bizonyítékunk²⁰ a Pelejteiek Bogát-Radvány nemzetségből való származtatására. A közvetett bizonyítékok pedig ennek az elképzelésnek az ellenkezőjét látszanak megerősíteni.

A család eredetét vizsgálva felmerül még egy ősi nemzetség neve. A XIII. század utolsó évtizedében (az oklevél dátumában sajnos nem szerepel az év megjelölése) Gut-Keled nembeli Pál bán fia Miklós ugyanis lerombolja és kirabolja Pud comes fia István *rokonainak*: Martonosnak, Ábrahámnak, Pongrácnak és Miklós-nak Sztáncs és Upor birtokát. Pud comes minden bizonnyal azonos az Aba nemzetség Bodrog-Keresztúri ágába tartozó Prügy comes-szel.²¹ Az oklevél a *cognatus* kifejezést használja, ami éppúgy vonatkozhat nőági, mint fiági kapcsolatra.²² Ebben az esetben is nőági rokonságra gyanakszunk, többek között azért, mert semmi más nem utal arra, hogy a nevezettek, tehát Zachud fia Martonos és a Kazsui családba tartozó Ábrahám, Pongrác és Miklós²³ az Aba nemzetség tagjai lennének. A

18 *Károlyi* I. köt. 191–192. p.

19 A perek során keletkezett oklevelek átírva Bebek Detre nádor 1400. február 21-én kiadott ítéletlevelében. Zsigmondkori oklevéltár. I–VI. köt. Összeállította Mályusz Elemér–Borsa Iván. Bp., 1951–1999. (a továbbiakban: ZsO) II. köt. nr. 98., DL 376 és DL 71908.

20 Kézai szerint a Bogát-Radvány nemzetség cseh eredetű. A Pelejteieknél pedig feltűnnek szláv hangzású nevek: Zachud, Martonos, Vencel, de önmagában ez a tény nem bír semmiféle bizonyító erővel, különösen annak a fényében, hogy a valóban a nemzetséghez tartozó családoknál nem találhatók meg ezek, vagy ezekhez hasonló névalakok.

21 *Karácsonyi*, Nemzetségek 35. és 62. p. *Zsoldos Attila*: Kassa túsza. (Pillanatfelvétel 1311-ből Aba Amadé familiájáról) In: Történelmi Szemle, 39. (1997) 3–4. sz. (a továbbiakban: *Zsoldos*, Kassa) 345–362. p.

22 Vö. *Lexicon latininitatis medii aevi Hungariae* (A magyarországi középkori latinság szótára). Főszerk.: Harmatta János. I–V. köt. Bp., 1987–1999. *Eckhart Ferenc*: Magyar alkotmány- és jogtörténet. Bp., 1946. (a továbbiakban: *Eckhart*).

23 Uporban a Pelejteiek birtokolnak a XIV. század elején, majd 1321-ben I. János és I. Miklós eladják az éppen akkor elhunyt nővériük férjének és családjának 150 márkáért, akik ezután erről a birtokról nevezik magukat Uporiaknak. Mindenesetre maradhatott benne részük a Pelejteieknél is, mert 1324-ben egy per során Uporban is foglalnak le tőlük birtokokat. 1321: Codex diplomaticus domus senioris comitum Zichy de Zich et Vásonkeő. A zichi és vásonkeői gróf Zichy-család idősb ágának okmánytára. Szerk.: Nagy Imre, Nagy Iván, Véghely Dezső, Kammerer Ernő, Lukcsics Pál. I–XII. köt. Pest, Bp., 1871–1931. (a továbbiakban: *Zichy*) I. köt. 208–209. p., 1324: *Károlyi* I. köt. 60–61. p. Sztáncsban a Kazsuiak birtokolnak, amíg Kazsui Pongrác hűtlensége miatt I. Károly el nem veszi tőlük és Jeszenői Péternek nem adományozza:

hatalmaskodás miatt induló per, bár az egri káptalan jelentését III. Andrásnak címezte, minden bizonnyal a korszakban szokásos módon Aba Amádé előtt folyt. A felperesek tehát éppen azért, mert maguk nem voltak az Aba nem tagjai, de egy velük nőágon rokon személy igen, ügyük gyors és kedvező elbírálásában bízva, mint befolyásos mentorukra hivatkoztak Prügy fiára Istvánra.

Mindezek alapján megállapíthatjuk, hogy a Bogát-Radvány nemzetségbe tartozás elmélete nem bizonyítható meggyőzően, az Aba nemzetséggel való kapcsolat pedig kizárható.

Egy a XIV. század második felében folyt per során kiadott oklevelek vetnek némi fényt az eredet és a leszármazás kérdésére. A XIV. század első felében–közepén ugyanis, pontosabban nem meghatározható időpontban, a Pelejteiek és a Kisazariak, vélhetően Farkasdi Leusták halálával, öröklés útján birtokokhoz jutottak (de legalábbis pereskedtek értük) a Dunántúlon.²⁴ A per során több ízben is foglalkoztak a rokoni kapcsolatokkal, a közös őstől való leszármazással. Először 1360-ban nevezik, az akkor már néhainak mondott Leusták *frater*-ének Kisazari Mihályt.²⁵ Hat évvel később, amikor már a Pelejteiek is felsorakoztak a Kisazariak mellett a perben, a fehérvári keresztetek konventje még pontosabban fogalmaz, azt jelentvén a nádornak, hogy „*Jacobus filius Simonis de Kysazar et Ladislaus filius Johannis de Pelehte una cum Simone magno et Zachyud ac Mortunus filio eiusdem Zachyud, necnon Leustausio (így!) et Michaele filys Simonis de Zebegynmonustura in una forent linea generacionis et ab uno avo propagati extitissent et ydem veri patroni ipsius monastery Zebegyn fuissent, ac eciam possessio Farkasd vocata cum suis attinencys ad eosdem pertinuisset et de iure deberet pertinere.*”²⁶ A per elhúzódhatott, mert még 1370-ben is foglalkozik vele a Zemplén és Ung megye nemessége számára tartott *generalis congregatio*. Ekkor már nem az egész atyafiságról, hanem csak az elhunyt Leusták rokoni kapcsolatairól beszélnek. Zemplén megye hatóságai ugyanis megerősítik Kisazari Jakab, és Péter azon állítását hogy „*Leustachius filius Symonis condam de Farkasd frater fuisset Mychaelis avi ipsorum uterinus.*”²⁷ Az itt elősorolt források alapján körvonalazódni látszik a Pelejtei-Kisazari atyafiság leszármazása. Úgy véljük, a fehérvári konvent jelentésében az atyafiság tagjainak a felsorolása nem

---

Zichy I. köt. 287–288. p. és 409–411. p. A két, egymással határos birtok ügyét az ugyanazok által, ugyanabban az időben elkövetett hatalmaskodás köthette össze, amely az ckkor már minden bizonnyal az Abák familiájába tartozó Pelejteieken és Kazsuiakon keresztül, elképzelhető, hogy elsősorban az Abák ellen irányult.

24 A kérdést alább részletesen tárgyaljuk.

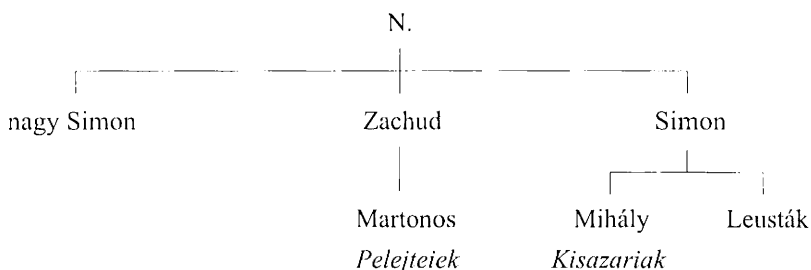
25 DL 69685.

26 *Károlyi* I. köt. 265–266. p.

27 DL 69694.

véletlenszerű. A sorrendben három csoportot, ágat lehet elkülöníteni. Az első maga nagy Simon egyszemélyben, vagyis vélhetően nem voltak leszármazói. A másik két ág: Zachud ága, a Pelejteiek, és Simonnak illetve fiainak Mihálynak és Leustáknak az ága. Simon fia Mihálytól származnak a Kisazariak, míg Leusták birtokolta a dunántúli birtokokat, majd utód nélkül halt meg valamikor a XIV. század első felében. Mindezek alapján úgy véljük, hogy nagy Simon, Zachud és Simon egy generáció tagjai voltak; az utóbbiak minden bizonnyal testvérek. Nagy Simon esetleg unokatestvérük, de elképzelhető az is, hogy ő is édes testvérük. A Simon keresztnév azonosága mindenesetre ezt a korszakban nem zárja ki.²⁸

I. tábla

A Pelejteiek tehát jómódú, szabad birtokosként integrálódtak az egységesülő nemességbe, az ősi nemzetségbe tartozás nimbusza nélkül. Nem tartoztak a nemesség legelőkelőbb rétegéhez, de megjéjük tekintélyes birtokosai voltak. Jómódúaknak is nevezhetjük őket, mert a XIII. század vége a birtokszerzések időszaka számukra is. Martonos, vagyonának gyarapítása során, megkapja 1272-ben Nouufalut,²⁹ majd IV. Lászlótól pontosan nem ismert időpontban Galach zempléni pusztá várföldet, amelyet ekkor már minden oldalról az ő birtokai vettek körül.³⁰ Mivel Galach föld egy részét később Nagyazar birtokhoz csapva említik, biztosak lehetünk benne, hogy ezek a Galachot körbe vevő földek Azar és Pelejte birtok határai. Említettük már, hogy Martonos kezén volt ekkor a teljes Upor birtok. 1300 őszén pedig Martonos Abara

28 Ebben az esetben a „nagy” jelző az idősebb testvéri mivolta utalhat.

29 Valószínűleg azonos a Pelejteiek kezén lévő Újfaluvval. 1272: *Károlyi* I. köt. 7. p. Újfalú említése 1327-ben: *Károlyi* I. köt. 64–65. p.

30 „... terram vacuum castrum de Zemlen Galach vocatam terris suis undique circumdatam.” *Károlyi* I. köt. 19. p.

nevű birtokán hatalmaskodik Gut-Keled nembeli Pál bán fia István.³¹ Itt kell elősorolnunk még Helmecke birtokot is,³² mely ugyan csak 1327-ben tűnik fel először a forrásainkban, de valószínűleg a Pelejteiek törzsbirtokaihoz tartozott.³³ Ez a hét birtoktest,³⁴ öröklött vagy adományozott birtokként képezte tehát a Pelejteiek vagyionát. Ehhez jött még a náluk zálogban lévő Detreh birtok, melyet tulajdonosa Farkas (*dictus*) Miklós a század végén nem tud tőlük kiváltani.³⁵

A Pelejteiek, pontosabban Zachud fia Martonos és idősebb fia Vencel erre a birtokállományra támaszkodva kapcsolódtak be a századforduló küzdelmeibe.³⁶ Ekortájt, bár erre csak néhány évvel később van egyértelmű adatunk, állhattak be Aba Amadé familiájába. Ez a kapcsolatrendszer, illetve az ezzel járó következmények határozták meg a következő évszázad első évtizedében a család történetét.

31 *Károlyi* I. köt. 30–31. p., bár a birtok státusa ekkor még bizonytalan. Szalók fia Mihály 1300. május 6-án tiltja *ab usurpacione* Martonos jobbágyait. *Károlyi* I. köt. 28. p., 1318-ban azonban adománylevelet szereznek rá I. Károlytól, amit 1326-ban megerősítettek: Leszsi konvent hiteleshelyi levéltára: Acta anni 1413. 52. (DF 220653).

32 Zemplén megyében két közel azonos nevű település van. Az egyiket Csánki a városok között sorolja fel. *Csánki Dezső*: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. III. köt. Bp., 1890. (a továbbiakban: *Csánki*) 337. p. A másik, a falu, majd puszta Helmecke a Pelejteiek birtoka.

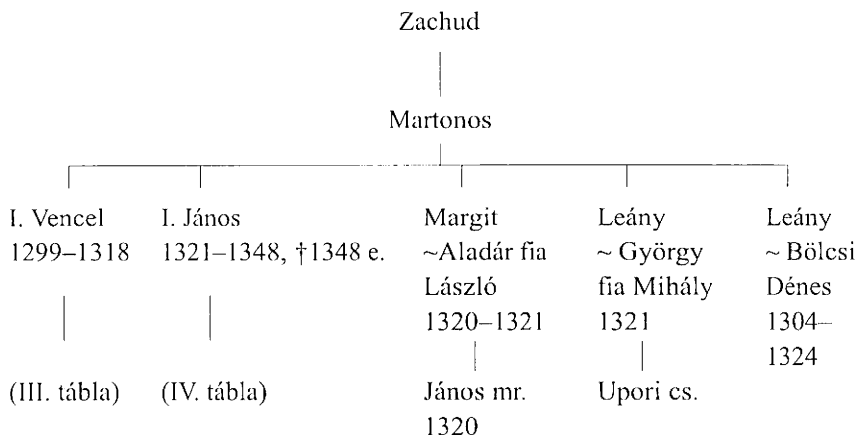
33 Lásd az 5. jegyzetet.

34 Károlyi, Azar, Helmecke, Újfalu, Galach, Abara, Upor.

35 *Károlyi* I. köt. 31. p. Itt még egyszer meg kell említenünk az Izsépiéktől kártérítés és bírságok fejében elnyert birtokrészeket – Izsépet, Mérket, Megyaszót, Éneruhot. Ezek a birtokok azonban, ha valaha ténylegesen is birtokba vették őket, nem maradtak sokáig a kezükön. Vö.: *Karácsonyi*, Nemzetségek 275. p.

36 Természetesen a Pelejteiek sem maradhattak ki a központi hatalom meggyöngyült pozíciójából fakadó, valamint a területiális hatalmak kialakulását természetesen kísérő viszályokból, fegyveres küzdelmekből, hatalmaskodásokból. Említettük már Upor és Szántes megrohanását, ahol komolyabb harc is kialakulhatott, hiszen, legalábbis az oklevél tudósítása szerint, Pál bán fia Miklós Martonost, Pongrácot és néhány szolgájukat életveszélyesen megsebesített (*mortaliter vulneravit*). Egy másik alkalommal, a már említett Bogát-Radvány nembeli Izsépi István fia István és Boksa fia Franchik pusztítja Martonos birtokait. 1299-ben egyik szolgájának meggyilkolása miatt ítélnék meg számára 14 márka kártérítést, még ugyanebben az évben Martonos fia Vencelnek ítélnék keze megcsonkításáért és javainak elrablásáért 50 márkát. Egy évvel később megint az Izsépiek ügye kerül elő. A még hosszú évekig elhúzódó ellenségeskedés során ekkor 35 márka, majd nem sokkal később újabb 8 márka fizetésére kötelezik az Izsépieket. Egyébként a meg nem fizetett kártérítések és bírságok fejében ekkor kerülnek a Pelejteiek kezére Izsépi, Mérk, Megyaszó, Enuruh birtokok egyes részei. Szintén említettük már Abara birtok kirablását. 1300. április 14-én Zachud fia Martonosnak és Simon fia Mihálynak (a Kisazariak ősnéke) esküt kell tenniük az ügyben, hogy nem okoztak 30 márka kárt György fia Péter comesnek. *Károlyi* I. köt. 25–26., 26–27., 28–29., 29–30. p., *HO* VII. köt. 311., 322. p., *Zichy* I. köt. 95–96., 97–98. p.

II. tábla

Amadé familiájában

Aba Amadé a XIII–XIV. század fordulójára kiépítette tartományúri hatalmát a magyar királyság északkeleti részén, elsősorban Abaúj, Bereg, Sáros és Zemplén megyében.³⁷ A köznemesség legnagyobb része akarva-akaratlanul elfogadta a tartományúr fennhatóságát, és Amadé familiárisa lett. Ez történt a Pelejteiekkal is. A tartományúr halála után Kassa városa és az Amadé fiak között létrejött megállapodás kezei között két Pelejte is szerepel, Zachud fia Martonos és Martonos fia Vencel.³⁸ Az esetről kiadott oklevelek közül az egyik³⁹ így aposztrofálja a „túszokat”: *nobiles ad eos* [ti. az Aba-fiak] *spectantes, seu de illa societate existentes*. Vagyis a felsoroltak vagy az Abák rokonai vagy familiárisai, mindenesetre az Aba territórium jelentősebb, tekintélyesebb birtokosai voltak. A túsznévsor szerkezete arra utal, hogy a jelentőség, a befolyás, a rang sorrendjében írták össze a kezeseket. Elöl a család, Amadé közvetlen hozzátartozói, majd a legtekintélyesebb familiári-

37 *Kristó Gyula: A feudális széttagolódás Magyarországon. Bp., 1979., Kristó Gyula: A rozgonyi csata. Bp., 1978., Zsoldos, Kassa.*

38 Anjou-kori oklevéltár. Documenta res Hungaricas tempore regum Andegavensium illustrantia. Szerk.: Kristó Gyula. II. Bp.–Szeged, 1992. nr. 150., *Zsoldos, Kassa* 353. p.

39 Márton egri püspök oklevele, melyet 1311. október 8-án az egri káptalan átit. Idézi: *Zsoldos, Kassa.*

sok (pl. a Balassák őssei) és az Aba nemzetség más ágainak a tagjai, végül a környező megyék köznemesei. Az utolsó részben viszont, annak a legelején sorolják föl a Pelejteieket, ami a köznemességen belüli vezető pozícióra utalhat. Úgy véljük tehát, hogy Martonos és Vencel az Abák hívei voltak, s minden különösebb kényszerítő erő nélkül ismerték el fennhatóságukat. Ez már csak azért sem okozhatott különösebb nehézséget számukra, mert Amádé kezdetől fogva I. Károlyt támogatta a trónharcok során, így a Pelejteieknek, mint Aba-familiárisoknak nem kellett szembenézniük, legalábbis Amádé életében a felségsértés lehetőségével. Sőt a király kegyét is elnyerhették így. 1307-ben I. Károly vámszedést engedélyez Martonos és Vencel számára az Opour, és az Olchia folyón,⁴⁰ az indoklás szerint mindazokért az érdemekért, melyeket a király szolgálatában szereztek *cum omni fervore fidelitatis*, különösen pedig azokért a szolgálatokért, amelyeket Vencel szervieniseivel együtt mutatott be Esztergom vára alatt. Úgy gondoljuk, nem arról van szó, hogy az 1307-ben még az Amádé familiától független nemesek a király szolgálatában szereznek érdemeket. Sokkal inkább arról, hogy az Abák familiárisaként lehetőség nyílt a király szolgálatára. Ezzel egybevág az is, hogy Aba Amádé, miután lengyelországi ügyeit lezárta, 1307-ben kapcsolódik be újra aktívan a magyar belpolitikába,⁴¹ jelen van október 10-én a rákosi országgyűlésen, amikor elismerik I. Károlyt Magyarország királyának. A Pelejteiek adománylevele szeptember 29-én kelt, s bár azt, hogy hol, a dátumsor töredékessége miatt nem tudjuk egészen pontosan, mégis valószínűsíthető, hogy az országgyűlés előkészületei során Budán, s talán maga Amádé eszközölte ki számukra. Az Amádé familiába tartozás és a királyhűség tehát 1311-ig, a kassai incidensig nem voltak egymást kizáró fogalmak. 1311 után természetesen alapvetően megváltozott a helyzet. Ahogy arra Zsoldos Attila felhívta a figyelmet, a familiárisi viszony Amádéhoz fűzte a nemeseket, nem a fiaikhoz, így szinte Amádé halála pillanatában megkezdődött familiája felbomlása. A Kassa városának adott túsok pedig nem feltétlenül támogatták a továbbiakban is az Amádé-fiakat.⁴² A Pelejteiek, legalábbis közülük Vencel biztosan elhagyta az Abák familiáját és a királyhűséget választotta.⁴³ 1317-ben részt vett a debrece-

40 Codex diplomaticus Hungaricus Andegavensis. Anjoukori okmánytár. Szerk.: Nagy Imre, Tasnádi Nagy Gyula. I–VII. köt. Bp., 1878–1920. (a továbbiakban: *AO*) I. köt. 135. p. A király a vámok mértékét is meghatározta.

41 *Kristó*, Rozgony 35. p.

42 A rozgonyi csatában a túsadók közül kilencen a király, tizenegyen az Amádé-fiak oldalán harcoltak. *Zsoldos*, Kassa 361–362. p.

43 A kassai megállapodással Zemplén megye a király kezére került. Nyilván ez a tény is befolyásolta a Pelejteiek pártválasztását.

ni csatában, s ezért adományt kapott Abara birtokra,⁴⁴ majd miután az ott szerzett sebeibe behalt, I. Károly megerősíti azt a még életben lévő apja, Martonos számára.⁴⁵

Krízis és birtokosztály

A XIV. század első harmada azonban nem csak sikereket hozott a Pelejteieknek. Vencel királypártisága nem volt elég a Pelejtei-birtokok további gyarapítására, sőt még a védelmére sem. 1324-ben ugyanis elvesztik egyik fontos birtokukat, Nagyazart. Az Izsépiekkel különböző, Vencel által elkövetett hatalmaskodások miatt folyó per során felhalmozódott bírságokat nem tudták kifizetni. Ezért az időközben elhunyt Vencel testvére, Pelejtei I. János, az oklevél szavai szerint nem csupán birtokait és javait veszthette volna el, hanem fej- és jószágvesztésre is ítélték volna. Kétségbeejtő helyzetében a füzéri várnagy, Újfalui Mihály sietett a segítségére és kifizetett helyette száz márkát, valamint kapcsolatai révén közbenjárt az érdekében.⁴⁶ Ennek fejében kellett lemondaniuk Nagyazarról.⁴⁷

A Pelejteiek a század legnagyobb krízisét élték át ezzel a birtokvesztéssel, hiszen vagyonuk jelentősen csökkent, valamint az ekkoriban fellépő új generáció, Vencel fia Miklós,⁴⁸ és I. János a család relatív szegénységét növelték. Tehát a csökkenő birtokoknak egyre több embert kellett eltartaniuk. És itt nem pusztán Nagyazar elvesztéséről volt szó. 1321-ben már eladták Upor egy részét, majd 1324-ben, tehát Nagyazar kényszerű átadásának évében Bölcsi Dénes⁴⁹ felesége,

---

44 Lásd a 31. jegyzetet.

45 DF 220653. Regesta diplomatica nec non epistolaria Slovaciæ. Red. Vincent Sedlák. Bratislava, 1987. II. (a továbbiakban: *RDES* II.) nr. 393., *Zsoldos*, Kassa 353. p., *Engel Pál*: Az ország újraegyesítése. I. Károly küzdelmei az oligarchák ellen (1310–1323). In: *Századok* 122. (1988) 1–2. sz. (a továbbiakban: *Engel*, 1998.) 117. p.

46 *Károlyi* I. köt. 191–192. p.: „*nedum suas possessiones et sua bona amittere potuisset, verum etiam capitali sententia condemnandus fuisset adiudicatus, nec alias unde ab huiusmodi gravaminibus iudiciorum et sue persone periculo liberari et expediri potuisset, nisi idem magister Michael pro ipsius defensione et suarum possessionum centum marcas grossorum plene persolvisset et magnos labores per se et per suos amicos eidem Johanni in suis causis fecisset et habuisset ...*”

47 A dolog lényegét tekintve, egyszerű adásvételről van szó. A későbbi perek során az Újfaluiak erre is hivatkoznak, tehát, hogy vétel címén van a kezükön a birtok.

48 Vencel korai halálával fia, tehát Martonos unokája: Miklós kerül előtérbe, aki Martonos fiával Jánossal viszi a család ügyeit. Itt tehát két eltérő generáció lép fel együttesen.

49 Bölcsi, vagy Böcsi, az ónodi Czudarok őse.

Martonos lánya javára adnak ki iktatási parancsot leánynegyed címén Pelejte egy részére, majd a többi birtokukból járó leánynegyedért átadták Galachot.⁵⁰ 1327-ben Pelejtei I. Miklós összes birtokrészét zálogban találjuk Bölcsi Dénesnél, s mivel azokat nem tudja mással kiváltani, átad két ekényi földet Újfaluban.⁵¹

A birtokügyekben I. János és I. Miklós jobbára együtt léptek fel, ami közös birtoklásra utal. Az 1327-es zálogügyletben azonban csak Miklós vesz részt, és kifejezetten az ő birtokrészeit (*porciones suas*) említik. Pelejtei János csak hozzájárulását adja az ügyhöz. Két évvel később pedig ugyanezeket a birtokokat János váltja ki,⁵² mivel Miklós szegénysége folytán (*propter suam inopiam et paupertatem*) erre nem képes. Most Miklós adja ehhez a *consensus*-át, fenntartva azt a jogát, hogy később kiválthassa a mondott birtokokat. A birtokosztály tehát valamikor 1324 és 1327 között történt meg. Csak így, tehát a gazdálkodás elkülönülésével magyarázható, hogy Pelejtei Miklós elszegényedett, míg I. János nem. 1347-ben János és Miklós gyermekei mindenesetre már egy korábbi, atyjaik által végrehajtott birtokosztályt vizsgálhatnak felül.⁵³

A Pelejteiek két ága között megmutatkozó vagyoni különbségek egyre erősödő feszültséget indukáltak. A birtokok első felosztása során is, úgy tűnik az erősebb, jobb pozícióban lévők akarata érvényesült. Majd a családon belüli viszály rokonyilkossághoz vezetett, I. János ugyanis, pontosan nem meghatározható időben megölte I. Miklóst. Erre hivatkozva kezdtek pert Miklós gyermekei a 40-es évek második felében, amelyet aztán fogott bírák útján fejeztek be 1347-ben.⁵⁴ Az egyezség értelmében a korábbi igazságtalan birtokosztályt korrigálendő, Pelejte és Helmecke birtokokat két egyenlő részre osztották fel,⁵⁵ valamint Miklós vérdíjaként János fiai átadták a nekik jutott birtokrészek negyed részét Miklós fiainak. Ezen kívül János fiainak el kellett hagyniuk az atyai kúriát (*curia patris*). Közösen birtokolták viszont továbbra is a Szent János egyház kegyuraságát.

50 Úgy tűnik, itt tényleges birtokátruházásról van szó: „*quandam possessionem ... Galach vocatam ... iuxta ordinacionem proborum virorum cum suis utilitatibus omnibus eidem domine ... pro eadem quarta sua perpetuo possidendam contulisset.*” *Károlyi I.* köt. 61. p. 1327-ben azonban már zálog címén van Bölcsi Dénes kezén. *Károlyi I.* köt. 64–65. p.

51 Upor: *Zichy I.* köt. 208–209. p., Nagyazar: *Károlyi I.* köt. 195. p., Pelejte: *Károlyi I.* köt. 59., 60–61. p., Újfalú: *Károlyi I.* köt. 64–65. p.

52 DL 99407.

53 *Károlyi I.* köt. 169–171. p.

54 *Quia possessiones ipsorum ... inter Johannem et Nicolaum, patres ipsorum minus iuste fuissent divise et per guerram idem Nicolaus filius Vinchlo per Johannem filium Mortunus murtunus extitisset* osztják fel újra Pelejte és Helmecke birtokokat.

55 Nagyazar ekkor nincs a kezükön, ezért nem szerepel a birtokosztályban.

Ezzel a birtokosztállyal lép fel a Pelejteiek újabb generációja. I. Miklós fiai: I. Dénes és I. György, valamint I. János fiai: I. László, II. Zachud, II. Miklós és I. András.⁵⁶ Ennek a nemzedéknek lesz a feladata, hogy megállítsa a vagyonvesztés folyamatát, és visszaszerezze Nagyazart.

A Nagyazar–per

Nagyazar a Pelejteiek öröklött, törzsbirtokai közé tartozott, elvesztése az atyafiság összvagyonának vesztesége volt. Visszaszerzése létfontosságú kérdéssé vált a számukra, már csak azért is, mert a század elején megfogyatkozott a család birtokállománya. I. Miklós pedig, ahogy fentebb láttuk, kifejezetten szegénységben élt. Nem véletlen tehát, hogy ő lép fel elsőként ez ügyben. 1341 legelején⁵⁷ a nádor előtt pert indított Füzéri (Újfalui) Mihály fia János⁵⁸ ellen, mondván, hogy nevezett János elfoglalva tartja Nagyazar felét,⁵⁹ amely pedig az ő Martonos fia Jánossal közösen bírt osztatlan örökbirtoka (*suam esse hereditariam et cum Johanne filio indivisam diceret*). Miklós a foglalás jogcímét firtatta. A per a lehető legegyszerűbben folyt le. Újfalui János, ügyvédje útján közölte, hogy a birtokot vásárlás címén (*emcionis titulo*) bírja, s kész bemutatni az egri káptalan erről kiállított privilegiális oklevelét. A nádor az oklevél bemutatását el is rendelte, amelyre egy halasztás után, május 1-jén került sor. Miklós ügyvédje az oklevéllel kapcsolatban semmilyen kifogással nem tudott élni és más számukra kedvező körülmény sem merült fel, így a nádor Miklóst patvarkodásban bűnösnek ítélte, megfosztotta minden birtokától, Nagyazart pedig meghagyta Újfalui János kezén.

Miklós kétségbeesett kísérletének értékelhetjük e pert. Nem világos, miben reménykedett egyáltalán, hiszen nem volt egyetlen ütökártya sem a kezében. Ellenfele számára az egri káptalan privilégiuma teljes biztonságot nyújtott ebben a kér-

56 András nem szerepel a birtokosztályról kiállított oklevélben.

57 1341. január 13-án, a permenet leírása: *Károlyi* I. köt. 192–194. p. 1335-ben már folyt egy per a Pelejteiek, egészen pontosan I. János és Újfalui János között, ennek tárgya azonban nem Nagyazar volt, hanem egy, a Helmeche folyón lévő malom hasznának birtoklása. *Károlyi* I. köt. 98., 99. és 115. p.

58 Mihályt füzéri várnagysága miatt nevezik Füzérinek, a család azonban Újfalui birtokról nevezi magát. Itt idézik Jánost 1350-ben. *Károlyi* I. köt. 185–186. p. Az 1351. évi ítélettelvéll világosan beszél: *Johannes filius Michaelis dicti Fyzer de Uyfalu*.

59 Nem világos, miért csak a birtok felét pereli, hiszen az 1324. évi oklevél szerint az egész birtokot átadták. Talán csak a saját örökrészét akarta visszaszerezni. Ugyanakkor osztatlannak mondja a birtokot, aminek nyilván az a magyarázata, hogy a birtokosztály során, Nagyazar nem lévén a kezükön, nem is osztották fel.

désben, legalábbis, a birtokot ténylegesen átadók, és arra szavatosságot vállalók, I. Miklós és I. János életében. Nagyazar visszaszerzése egy ideig le is került a napi-rendről. Az újabb offenzíva 1348-ban kezdődött, amikor I. János lánya, Margit benyújtotta igényét a Nagyazar birtokból neki járó lánynegyedre. A per ebben az esetben tehát nem akörül forgott, hogy milyen jogcímen birtokolja Újfalui János Nagyazart, hanem, hogy Margit élt-e már a birtok elidegenítésének idejében. Amennyiben ugyanis bebizonyosodik, hogy élt abban az időben, joga van a birtok negyedrészéhez.⁶⁰ Ebben az esetben tehát nem volt perdöntő az egri káptalan oklevele. Nem is ért olyan egyszerűen és gyorsan véget az ügy. Többszöri halasztás után még 1351-ben is tartott a per, amikor a püspöki vikáriusok kiküldték embereiket Margit asszony életkorának pontos megállapítására.⁶¹ Ugyanebben az évben azonban egy másik per is kezdődött a nádor előtt, amelyet Pelejtei I. János fia: I. László kezdeményezett. Ő visszatért az eredeti kérdéshez és Újfalui János jogcímét vitatta. Az alperes természetesen továbbra is bízott oklevelében, valamint mellette szólt a nádor 1341. évi döntése is, ennek megfelelően magabiztosan jelentette ki, hogy érvényes oklevelek erejével (*vigore efficacium instrumentorum*) tartozik hozzá a kérdéses birtok. A per ebben az esetben is elhúzódott,⁶² és az oklevelek bemutatására csak 1351-ben, Szent Jakab apostol ünnepének nyolcadán került sor. Újfalui János elsősorban az ismert okleveleire, tehát az egri káptalan 1324. évi privilégiumára, Drugeth Vilmos nádor 1341. évi pátensére és egy 1348. évi tiltakozó oklevélre kívánt támaszkodni, amelyek úgy látszottak, biztosítják számára Nagyazar birtoklását. Pelejtei I. László okleveleinek bemutatásával azonban fordulat állt be az ügyben. A nádor elé tárta ugyanis a leleszi konvent és az egri káptalan egy-egy oklevelét, melyekben I. János fiai, a még gyermekkorú László és András tiltakoznak az ellen, hogy apjuk Nagyazart átadja Füzéri (Újfalui) Mihálynak. Ráadásul bemutatta az egri káptalan egy másik oklevelét, amelyből kiderült, hogy Újfalui János ügyvédje az előbb említett lánynegyed per során a káptalan előtt ujjával Lászlóra mutatva elismerte, hogy I. János fia Nagyazar átadásakor már a világon volt.⁶³ Ez a három oklevél egyértelműen bizonyította, hogy a kérdéses időben már

60 *Eckhart Ferenc*: Vita a leánynegyedről. In: Századok, 66. (1932) 9–10. sz. 408. p., *Holub József*: A leánynegyedről. In: Turul, 42. (1928) 1. sz. 106–115. p.

61 1348: *Károlyi I.* köt. 176–178. p., 1351: *Károlyi I.* köt. 198–200. p. A per végkimenetelre nem ismert. Mindenesetre 1352-ben Margit a Nagyazarban lánynegyed címen őt megillető *joqról (totale ius)* mond le testvérei javára, vagyis még nem kapott belőle birtokrészt. *AO I.* köt. 614–615. p.

62 A pert többször halasztották, mivel Újfalui János a király szolgálatában a tengeren túl harcolt (*Károlyi I.* köt. 190. p.), valamint súlyos betegsége hivatkozva (*Károlyi I.* köt. 190–191. p.).

63 Ez ellen a kijelentés ellen tiltakozott, igaz kicsit megkésve, 1348-ban Újfalui János.

éltek János örökösei. Középkori jogunk szerint pedig az örökösöknek születésük, sőt a fogamzás pillanatától joguk van az ősi vagyonban, s abból őket nem lehet kizárni.⁶⁴ A nádor is lényegében így érvelt, amikor az ítéletlevelében arra hivatkozott, hogy Újfalui János nem Pelejte I. László, hanem apja I. Miklós oklevelével próbálta bizonyítani igazát (*idemque Johannes ... per exhibicionem litterarum suarum empcionalium predictarum non ipsius Ladislai, sed prefatorum Johannis patris sui ... porciones in dicta Noghazar habitas, ad eundem Michaelem patrem suum empcionis titulo devolutas fuisse comprobabat ...*). Tehát a(z ősi)birtok jogszerű átruházásához szükség lett volna minden olyan személy hozzájárulására, aki abban jogot bírt. I. László pedig oklevelekkel bizonyította, hogy nem hogy nem adta hozzájárulását az elidegenítéshez, hanem kifejezetten tiltakozott ellene.⁶⁵ A nádor ítéletében mindezeknek megfelelően leszögezte, hogy Pelejte I. Miklós részeit jogszerűen birtokolja *titulo empcionis* Újfalui János, I. László részeit, vagyis Nagyazar negyedét (*quartam partem videlicet totalis ipsius possessionis*) azonban vissza kell adnia.⁶⁶

Pelejte I. László a megnyert per után nyeregben érezvén magát, dülöre akarta vinni Nagyazar dolgát, és nem teljesen egy hónappal a birtok negyedébe való iktatása után, fogott bírák útján kívánta számára kedvezően rendezni Nagyazar, Újfalui János kezén maradt 3/4 részének az ügyét.⁶⁷ A bírák azonban átvizsgálván az okleveleket, úgy találták, hogy ez túl nehéz döntés számukra és az ügyet a királyi kúriába utalták át.⁶⁸ A per az országbíró előtt végülis csak 1353-ban kezdődött meg, amikor Pelejte I. László Nagyazart az ő örökbirtokának (*tres partes ... possessionis sue hereditarie*) nyilvánította és újfent Újfalui János birtoklásának jogcímét akarta megtudni.⁶⁹ Ő természetesen az 1324. évi oklevélre hivatkozott, majd az oklevél bemutatása után, szavatosként a bíróság elé állította Pelejte Vencel fia Miklós fiait: Dénest és Györgyöt. Erre azonban csak hosszas perhallasztások után, 1355 no-

64 *Holub József*: Az életkor szerepe középkori jogunkban. Bp., 1922. 7–10. p.

65 Az esettel kapcsolatban két dolog képzelhető el. Vagy I. János jól átgondolt stratégiájáról van szó, tehát a birtok átadásakor már számított rá, hogy fiai valamikor visszaperelik Nagyazart (mert az kevésbé valószínű, hogy a gyerekek, mégha a szervienseik vezették is őket az illetékes egyházi intézményekhez, önállóan, maguktól tiltakoztak volna), vagy pedig hamisították a két oklevelet. Sajnos, mivel mindkettő átiratban maradt fenn, oklevéltani kritikával nem tudunk élni.

66 A perre vonatkozó összes oklevél átirva a nádor ítéletlevelében és iktatóparancsában. *Károlyi* I. köt. 188–197. p. Jelentés az iktatásról, határjárás: *Károlyi* I. köt. 201–203. p.

67 Az iktatás: 1351. szeptember 26., a fogott bírák döntése: 1351. november 19.

68 DL 69677, *Károlyi* I. köt. 204–205. p.

69 *Károlyi* I. köt. 227–228. p.

vemberében kerülhetett sor. A szavatosok a bíróság előtt azt vallották, hogy atyjuk, Miklós Azar birtoknak csak a felét adta el Újfalusi János apjának, Mihálynak, meghozzá csak azt a részt, amely hozzá örökség címén tartozott (*sibi hereditarii iuris titulo pertinuisset*), s csak erre vállaltak szavatosságot. Az ügyet tovább bonyolította, hogy Pelejte László Nagyazart közben visszafoglalta. Az országbíró előtt egyébként ő is ugyanazokkal az oklevelekkel operált, mint korábban, tehát a birtokát ruházás elleni tiltakozásokkal. A perben elővezetett érvek és bizonyítékok mindenesetre jól kiegyensúlyozták egymást, ezt tükrözte az ítélet is: Újfalusi Jánost meghagyta Nagyazar birtok felében, vagyis abban a részben, amelyre Miklós és utódai szavatosságot vállaltak, Pelejte László pedig, a korabeli tiltakozások miatt, a birtok újabb negyed részét kapta. Elmarasztalták azonban a birtok felének jogtalan elfoglalásában, annak becsúje értékében.⁷⁰

I. László tehát fél évtizedes harc árán visszaszerezte Nagyazar felét, ettől az időtől fogva itt lakik, itt van a háza, rezidenciája,⁷¹ s ekkortól nevezik őt és leszármazottait több-kevesebb következetességgel, erről a birtokról, Nagyazariaknak is. A birtok tulajdonviszonyaiban ezután nem tudunk jelentősebb változásról, bár a birtokszomszédok közötti ellenségeskedés nem ült el.⁷² A másik ágon, Miklós fiai nem tudtak ilyen eredményeket felmutatni. Apjuk 1341-ben elszenvedett pervesztése után nem merték megkockáztatni, hogy újra fellépjenek ez ügyben.

Ellentétek az atyafiságon belül

Az atyafiság egészének belső viszonyait vizsgálva egymásnak látszólag ellentmondó jelenségeket figyelhetünk meg. Az alább tárgyalandó dunántúli örökség ügyében együtt lépnek fel a Pelejteiek a Kisazariakkal, ugyanakkor, ezzel szinte egyidőben a zempléni birtokaik kapcsán kiéleződnek az ellentéteik. Az atyafiság birtokállományát, annak védelmét, vagy gyarapítását érintő ügyekben természet-

70 *Károlyi* I. köt. 227–234. p.

71 DL 69689.

72 1360-ban Pelejte László kezdeményezett pert Újfalusi János ellen Nagyazar határai ügyében. *Károlyi* I. köt. 244–245., 245., 246. és 246–247. p. 1363-ban, még talán az előző ügühöz kapcsolódóan, szintén Pelejte László kérésére átírják az 1324. évi birtokát ruházó oklevelet Nagyazar pontos határaival együtt: DL 69687. Folyt per később is, igaz már más szereplőkkel. 1374-ben Erzsébet királynő megparancsolja a nádomnak, hogy Pelejte János fia András Nagyazar birtok felének az ügyében Újfalusi János fia Miklós ellen viselt perét késlekedés nélkül fejezze be: DL 69699. 1372-ben feltűnik I. Miklós ága is. Miklós fia Dénes ekkor pert folytat Újfalusi János fiai ellen. Sem a per pontos tárgya, sem az eredménye nem ismert: DL 69967.

szerűleg együttműködtek. Ezt diktálta a legelemibb érdekük. Ez a szolidaritás azonban nem simította el a belső ellentéteket, mindenekelőtt a Nagyzsar és Kiszsar határaival kapcsolatos problémákat.

1359-ben az országbíró előtt pereskedtek Pelejtei László és Kiszsari István és Mihály a birtokaikat elvlasztó határok ügyében. 1361-ben Kiszsari Simon fia Jakab perli hasonló ügyben Lászlót. 1364-ben bejárták a két birtok határát, de végső megegyezésre csak egy év múlva jutottak.⁷³

A Kiszsari–Pelejtei ellentét a század nyolcvanas éveiben újul fel. Az 1383/84 fordulóján elhunyt I. András, akinek felesége révén egyébként az atyafiság a Nagymihályiakkal került rokonságba,⁷⁴ végrendeletében⁷⁵ Kiszsari Péterre, mint gyámra bízta gyermekeit és a rájuk hagyott birtokok védelmét. Erre kötelezte őt 1385-ben Erzsébet királyné parancsa is. Mégis már 1384-ben András hagyatékából származó bizonyos értékű tárgyak és fegyverek ügyében vizsgálódnak a zempléni szolgabírák Pelejten. A gyermek II. Jánost anyai nagyapja a Nagymihályi rokonságba tartozó Lucskai Mikós képviselte, mint ahogy négy évvel később abban a perben is, mely azért robbant ki, mert a Kiszsariak megakadályozták, hogy az örökösök birtokba vegyék pelejtei, nagyzsari birtokrészeiket és egy pataki szőlőt. A per során a Kiszsariak egy halvány utalás erejéig az atyafiság birtokainak védelmére hivatkoztak mondván, hogy a Nagymihályiak szerepvállalása a birtokok megszerzésére irányul,⁷⁶ mással nem is nagyon magyarázhatták magatartásukat, hiszen a végrendeletnek megfelelően elismerték II. János jogigényét a mondott birtokokra. Az országbíró azonban nem

73 Az elmérgesedő viszonyt jól mutatja a Kiszsariak hatalmaskodása: 1362: *Károlyi* I. köt. 253. p., határjárások: DL 5334, 69686 és 69688.

74 Pelejtei I. András felesége Nagymihályi Magdolna, akinek apja Lucskai Miklós kieszközli lánya fiúsítását, mivel ekkor még nem született meg fia, Magdolna testvére, Lucskai László. A fiúsítás ellen természetesen rokonaik, Tibai Lőrinc utódai tiltakoztak. Az ügyben 1372 és 1376 között folyó per: A nagymihályi és sztárai gróf Sztáray család oklevéltára. Szerk.: Nagy Gyula. I. köt. Bp., 1887. (a továbbiakban: *Sztáray*) 391–392., 405–406., 408–409., 412–413. p., *Károlyi* I. köt. 351. és 353. p. A per kimeneteléről nincs tudomásunk, de valószínű, hogy a fiúörökös megszületése oldotta meg a kérdést. Pelejtei András utódai mindencetre Nagymihályi Magdolna lánynegyede révén birtokolnak Ung megyei Nagymihályi birtokokban a XV. században. *Sztáray* II. köt. 178. p. Nagymihályiakra: *Engel*, Ung 30–39. p. Az esetet ismerteti: *Fügedi*, *Elefánthyak* 96. p.

75 Részletesebb elemzését lásd a birtokokról, valamint az anyagi kultúráról szóló fejezetekben.

76 „... pro eo fecisset prohibitionem prenotatam, quia ... premissis etiam tempore dicte possessionarie introductionis et statutionis, nonnulli proximi annotati Johannis portionem in dictis possessionibus Pelehte et Azur vocatis non habentes, simul cum prenotato Johanne in predictas portiones possessionarias eiusdem Johannis possessionibus in predictis abitas, tamquam alienigenae condescendere, et sic dictas portiones possessionarias pro se usurpare voluissent.” *Sztáray* I. köt. 479–480. p.

adott helyt félelmeiknek és a Lucskai Miklós által képviselt Jánosnak iktatták a birtokokat.⁷⁷

Az atyafiságon belül a két család érdekeit mindenesetre nem volt könnyű összeegyeztetni. A szolidaritás elméletileg még létezett, de jól láthatóan a Kisazariak pont olyan esetben hivatkoztak rá, amikor annak szellemével ellentétesen cselekedtek. A család érdekei megbontották az atyafiság hagyományos összetartozását. A Kisazariak, amint lehetőségük nyílt rá, megpróbálták rátenni a kezüket Pelejtei-birtokokra. Bizonyos értelemben „kétfrontos harcra” kényszerültek. Egyrészt megtettek mindent az atyafiság összvagyonának az idegenekkel szembeni védelméért, másrészt késznek mutatkoztak közvetlen rokonaik ellenében is érvényesíteni családi érdekeiket. A szolidaritásnak tehát két szintjét különböztethetjük meg. Jól látható azonban, hogy a szűkebb közösség összetartó ereje volt az erősebb.

A dunántúli örökség

A Pelejtei-Kisazari atyafiság egészének közös ügye volt viszont a dunántúli örökség megszerzése. A kérdéses birtokokról ugyan már csak akkor értesülünk, amikor az atyafiság megpróbálja visszaszerezni azokat, a rendelkezésünkre álló információkból azonban nagyjából rekonstruálni tudjuk az események korábbi menetét, a birtokok megszerzésének módját és öröklését. Azért, hogy érvelésünk logikus legyen, először azokat az adatokat ismertetjük, amelyekben biztosak lehetünk. Így a történetvezetés kronologikus, lineáris menetét megszakítva kénytelenek vagyunk a későbbi események felől megközelíteni a problémát.

1370-ben Kisazari Simon fia Jakab, és Kisazari Mihály fia Péter a Zemplén és Ung megye nemessége számára tartott nádori gyűlésen arra kérték Zemplén megye hatóságait, hogy igazolják azon állításukat miszerint néhai Simon fia Leusták, az ő ősüknek Mihálynak az édestestvére volt. Erre azért volt szükség, mert Leusták birtokai ekkor már idegen kézen voltak. Farkasd és Alkéked a cikádori apátén, Fazekas (másnéven: Lappancs vagy Füzes), Apáti és Zebegénymonostora Bozók fia Miklósén, Avra⁷⁸ (másnéven Uras) pedig részint a királyén, részint Vid fia Györgyén.⁷⁹ A Kisazariak a rokonság, tehát a törvényes öröklés jogának igazolásával

77 A végrendelet: *Sztáray* I. köt. 463–465. p., az ügyre vonatkozó további oklevelek: *Sztáray* I. 463., 473., 479–482. p., *Károlyi* I. köt. 430–431., 433. p.

78 Bizonytalan olvasat, esetleg Avva, Anna.

79 DL 69694. *Győrffy György*: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. (a továbbiakban: *Győrffy*, ÁMTF) I. köt. Bp., 1987³. Baranya megyénél csak Apáti, Füzes(d) és Zebegénymonostora van felsorolva. Apáti a szeri monostor földje (i. m. 271. p.), Füzes(d)nek

akarták megszerezni a minden bizonnyal magtalanul elhalt Leusták birtokait. Nem ez volt az első kísérletük. A hatvanas években több alkalommal megkísérelték különböző fórumokon érvényesíteni jogaikat.⁸⁰ Az ügyben elsősorban a Kisazariak léptek föl, de nyilvánvalóan a Pelejteiek is érdekeltek voltak. 1366-ban, amikor a rokonság legszélesebb spektrumát fogták át, ott szerepeltek természetesen a Pelejteiek is, mint akik jogot formálhatnak a kérdéses birtokokra.⁸¹ Két dolog érdemel figyelmet ez ügyben, amelyek fényt vethetnek a birtokok eredetére. Egyrészt az, hogy a Kisazariak és a Pelejteiek elegendőnek találták a rokonság bizonyítását jogaik érvényesítésére, valamint az, hogy a birtokokat Leusták *örökbirtokainak* mondták.⁸² Ez, véleményünk szerint azt jelenti, hogy a birtokszerző nem Leusták, aki már örökölte azokat, hanem feltehetően apja, Simon, akit egyébként egy ízben Zebegénymonostori előnévvel illettek. Fiai tehát, Mihály és Simon osztozhattak meg úgy a birtokaikon, hogy a zempléni részek Mihályé, a dunántúliai Leustáké lettek. Ezután, valamikor a XIV. század első harmadában „fiú utód vígasza nélkül” hunyt el Leusták. A birtokai tehát jog szerint az atyafiságra szálltak, valamennyi ágra együtt. Ennek ellenére, talán a túl nagy távolság miatt, mind a Kisazariak, mind a Pelejteiek késlekedtek érvényesíteni jogaikat. Bár 1342-ben Pelejte I. Miklós és Kisazari Miklós tiltották Pelejte I. Jánost attól, hogy a baranyai Farkasd birtokukat eladományoztassa sógorának (*gener*) Szentalberti Mártonnak,⁸³ tehát napirenden volt a kérdés, de ez a mozzanat is mintha arra utalna, hogy nem igazán tudtak mit kezdeni a nagy távolságból fakadó nehézségekkel. Ezután majd két évtizedig nincs tudomásunk arról, hogy tettek volna bármilyen lépést is az ügyben. Ez alatt az idő alatt kerülhettek idegen kézre a birtokok. 1360-tól egy új generáció (Kisazari Jakab, Pelejte László) tett kísérletet a birtokok visszaszerzésére, úgy véljük, sikertelenül. Annak ellenére maradt eredménytelen a birtokvisszaszerzési akció, hogy mind Zemplénben, mind Baranyában elismerte a helyi nemesség a rokonságukat Leustákkal, ezzel tehát a jogigényüket is. A birtokon (ekkor már) belül lévőkkal szemben azonban ez kevésnek bizonyult. Okleveleik, legalábbis azok egy részének erejére ekkor már nem számíthattak. 1366-ban ugyanis azt jelentette a szekszárdi konvent a nádornak, hogy a Pelejteiek és a Kisazariak okleveleit, me-

---

több birtokosa is van, a Gerdeick és Boloscy fiai (i. m. 304. p.), Zebegénymonostora a Szt. Mihály apátság birtoka. *Csánki* III. köt. 424. p. Farkasd részben köznemescké, részben a széki monostoré.

80 1360: DL 69685. 1366: *Károlyi* I. köt. 262–263., 263–264., 264–265., 265–266 p. 1368: *Károlyi* I. köt. 310. p.

81 Lásd a család eredetéről írt fejezethez tartozó 25. jegyzetet.

82 „*possessiones dicti Leustachii fuissent hereditarii*”

83 *AO* IV. köt. 203. p.

lyeket a konvent sekrestyéjében őriztek, korábbi apátjuk, Jardanus átadta ellenlábasuknak, Bozók fia Miklósnak. Ezzel pedig az okleveles bizonyítás perdöntő lehetőségétől fosztotta meg őket.⁸⁴

A dunántúli örökség tehát elveszett a Pelejteiek és a Kisazariak számára, s ezzel birtokaik gyarapítására a század talán legnagyobb lehetőségét szalasztották el. Témanánk szempontjából leginkább az hangsúlyozandó, hogy ezen erőfeszítéseik nem vezettek eredményre, vagyoni helyzetükre így semmilyen hatással nem volt a dunántúli örökség.

A Martonos után következő generációk, a korán elhalt Vencelt leszámítva nem tudtak jelentősebb eredményeket felmutatni. Vencel fia Miklós pedig kifejezetten elszegényedett. I. János fiai, elsősorban I. László tevékenyebbnek mutatkozott nemzedéktársainál. Nagyazar egy részének visszaszerzésében ért el viszonylagos sikereket, és részt vett a dunántúli örökségért folytatott küzdelemben, de lényegében nem tudta bővíteni a családi vagyont. Úgy tűnik, a birtokok védelme lefoglalta a család minden erejét, így nem tekintettek azok határain túl, és más nagyobb szabású politikai vagy gazdasági vállalkozásba nem fogtak.

XV. század

A XIV–XV. század fordulóján új generáció tűnik fel. A Nagyazar egy részét visszaszerző I. László és I. András gyermekei: I. Mihály, illetve János és Oszvald, valamint I. Miklós unokái: III. János, III. Miklós, II. Vencel és IV. János. Az új generáció tagjai szemmel láthatóan mind társadalmi érvényesülésük előmozdításában, mind vagyoni helyzetük rendezésében, aktívabbak voltak mint elődeik. Életpályájuk ennek megfelelően változatosabban alakult. Feltételezhetően a generációváltás ebben az esetben is súlyosan felvetette a vagyon szétaprózódásának, relatív csökkenésének a kérdését. Az új nemzedék számára tehát elkerülhetlenné vált olyan területek keresése, ahol elismerést, mindenekelőtt anyagi elismerést vívhattak ki maguknak. A legkézenfekvőbb megoldás a familiárisi szolgálat volt, hiszen ezen keresztül juthattak tisztségekhez, jövedelemhez. Az I. Lajos király stabil uralma után következő zavaros idők végeztével Luxemburgi Zsigmond vette át a hatalmat. Új, akár köznemesi sorból származó családok emelkedtek bárói rangra (pl. Perényiek), akik közelében az érvényesülés újabb lehetőségei adódtak.

1403-ban Pelejtei II. Jánost azonban még a Zsigmond ellen lázadók seregében találjuk, Csáki Miklós erdélyi vajda oldalán. A felkelést elfojtották, az uralkodó

⁸⁴ *Károlyi* I. köt. 263–264. p.

nem alkalmazott súlyos retorziókat a résztvevőkkel szemben.⁸⁵ II. Jánost is felmenti a hűtlenség következményei alól,⁸⁶ sőt a továbbiakban sincs semmi nyoma a kegyvesztettségnek. 1407-ben Zsigmond a Pelejteiek nagyazari ágát, köztük természetesen a négy évvel korábban hűtlen II. Jánost megerősíti vagy inkább megvédi az úriszék tartásának jogában,⁸⁷ 1413-ban pedig a teljes Pelejtei-Kisazari atyafiság új adományt kap birtokaira.⁸⁸

A korszakban a Pelejteieket szolgálatuk elsősorban a Perényiekhez kötötte.⁸⁹ III. János 1411-ben Perényi Miklós bán özvegye és fia: Miklós újhelyi (pataki) várnagya.⁹⁰ 1413-ban ifjabb Perényi Miklós kérésére engedték el a Pelejteie-Kisazari atyafiság felhalmozódott bírságait. Majd 1424-ben ugyanennek a Perényi Miklós-nak lett zempléni alispánja Pelejtei II. Vencel.⁹¹ A század második felében az utolsó ismert Pelejteiek: Péter és Gergely Perényi-familiárisként vettek részt hatalmaskodásokban.⁹² Ez persze nem jelentette azt, hogy a család ne tájékozódott volna másfelé is. IV. János Losonci Zsigmond és Dénes szalánci várnagya volt.⁹³ A Pelejteiek tehát megpróbálták kihasználni a familiaritás nyújtotta érvényesülési lehetőségeket, és ennek kézzelfogható eredményei voltak. Nagyhatalmú domi-

85 *Mályusz Elemér*: Zsigmond király uralma Magyarországon. Bp., 1984., *Engel Pál-Kristó Gyula-Kubinyi András*: Magyarország története (1301–1526). Bp., 1998. (a továbbiakban: *MoT*) 131–135. p.

86 *Károlyi* I. köt. 524. p.

87 DL 69747. Az úriszéki jog megerősítésére: *Hajnik Imre*: A magyar bírósági szervezet és per-jog az Árpád- és vegyes-házi királyok alatt. Bp., 1899. (a továbbiakban: *Hajnik*) 97–104. p., különösen 99. p.

88 1413. május 20-án kelt az adománylevél: DF 212152, 1414. április 21-én az iktatóparancs: Leleszi konvent hiteleshelyi levéltára: Introductoriae et statutoriae P. 142. (DF 212116). Ebben az esetben nem az Engel Pál által kimutatott I. Lajos-féle adományreformmal bevezetett új adományról van szó, hanem a korábbi, hagyományos *nova donatio*ról, vagyis az atyafiság által már hosszú idő óta birtokolt javak újbóli adományozásáról. *Engel Pál*: Nagy Lajos ismeretlen adományreformja. In: *Történelmi Szemle*, 39. (1997) 2. sz., 137–157. p., *Gericz József-Ladányi Erzsébet*: Az „új adomány” jogintézménye a 13. századi magyar okleveles gyakorlatban. In: *Levéltári Szemle*, 36. (1986) 21–30. p.

89 Valószínűleg már korábban is. Pelejtei I. András 1380-ban Perényi Péter és Miklós ügyvédje. *Zichy* IV. köt. 169–170. p.

90 *Károlyi* I. köt. 576–577. p.

91 Szepesti káptalan hiteleshelyi levéltára: Oklevelek 9. 6. 11. (DF 263103), Leleszi prépostság magánlevéltára: Acta sacculi 1400. 97. (DF 234157). *Engel Pál*: Magyarország világi archontológiája 1301–1457. I-II. köt. Bp., 1996. (a továbbiakban: *Engel*, *Archontológia*) I. köt. 242. p.

92 1464: DL 15912, 1468: DL 16769.

93 Leleszi konvent hiteleshelyi levéltára: Acta Bercsényiana 4. 3. (DF 284036).

nusaik közvetíthették a számukra elérhetetlen távolságra lévő királyi udvar felé igényeiket. Legfontosabb sikerük ebből a szempontból a birtokaikra elnyert új adomány volt, amely ha nem is növelte, de legalább stabilizálta, megerősítette az atyafiság birtokállományát.⁹⁴

A közép- vagy kismemesi létből való kitörés, a társadalmi mobilitás másik útja az egyházi pályán való érvényesülés volt. Ezt választotta I. László fia: I. Mihály. 1396-ban nevezték ki a kolostor kegyurai, a Czudarok széplaki apátnak.⁹⁵ Ezután a család egyik legaktívabb tagja lett. Feltűnő, hogy míg a Pelejteieknek korábban szinte csak adósságai ismertek,⁹⁶ Mihály apát komoly kölcsönöket folyósított részben a rokonai, részben mások számára. Erre valószínűleg nem lett volna képes az apátság jövedelmei nélkül.

1420-ra az atyafiságon belüli ellentét újra kiélesedett. II. János az országbíró előtt perelte a Kisazariakat. Azt állította, hogy ellopták a birtokot érintő okleveleit, majd elszántották annak határait. A Kisazariak természetesen ártatlannak mondták magukat, viszont a továbbiakban többszöri idézésre sem voltak hajlandók megjelenni a bíróság előtt, ezért 1424-ben, a szokásoknak megfelelően, három vásáron proklamálták őket.⁹⁷ A pert a Kisazariak elvesztették, birtokaikat pedig II. János és fia: II. András kapták meg.⁹⁸ Az ellenségeskedés azonban nem fejeződött be, sőt a 40-es évek közepén méginkább elhatalmasodott. 1445-ben, ahogy az oklevél fogalmaz, a zavarok idején, Kisazari Mihály visszafoglalta a birtokokat, majd II. János Nagyzari részén hatalmaskodott. Ebből a konfliktusból kifolyólag, bár pontosan nem ismert körülmények között, II. János megölte Kisazari Mihályt.⁹⁹ A helyzet így gyökeresen megváltozott. Mihály atyafiai, Kisazari György fiai: Péter és János először Hunyadi Jánostól kérték II. János birtokait adományba, aki híveinek hűséges szolgálataiért oda is adományozta az oklevél szerint az ekkor már a

94 A XV. század első felének másik feltűnő jelensége, hogy a teljes atyafiság gyakrabban szerepel együtt, mint korábban. Ez egyrészt azt jelentette, hogy bizonyos kérdésekben közösen léptek föl, másrészt pedig azt, hogy az egyes tagok saját sikereikben részletették a teljes rokonságot. Az új adományt elsősorban Pelejtei III. János érdemeire való tekintettel kapták. Majd közösen mentették fel őket a megfizetendő bírságok alól. 1415-ben Pelejteiek és Kisazariak közösen tiltakoztak II. János Nagyzari birtokán elkövetett hatalmaskodás miatt.

95 *Károlyi* I. köt. 479–480. p.

96 Legjellemzőbb példa erre, hogy Pelejtei I. András végrendeletének jelentős része adóságairól rendelkezik.

97 *Károlyi* II. köt. 53–55., 81., 79–82., 84–85. p.

98 Kisazarban, Razymoban és Kiruszkában lévő részekről van szó.

99 Rejtély ezeknek a hatalmaskodásoknak a pszichológiája, az, hogy hogyan csap át egy per folyása váratlanul ilyen meglehetősen kegyetlen akciókba, néha közvetlen rokonokkal szemben is, a nyilvánvaló következmények legesekélyebb figyelembe vétele nélkül.

gyilkosság miatt a koronára háramlott birtokokat. Ez viszont már egy korábbi pervesztést jelentene.¹⁰⁰ Mindenesetre a kormányzói adományt beiktatták a Kisazariaknak. Két évvel később azonban az országbíró előtt folyt per ugyanebben az ügyben. Kisazari Péter és János ötvenedmagukkal tettek esküt II. János ellen a leleszi káptalan előtt.¹⁰¹ Az országbíró nagyobb hatalmaskodásban fej- vagy jószágvesztésre ítélhette az alperest, ugyanis a leleszi konvent 1450 áprilisában arról tesz jelentést, hogy II. János részeit lefoglalták Kisazari Péter és János részére mindaddig tartó birtoklásra, amíg az arra jogosultak ki nem váltják azokat.¹⁰² Ugyanebben az évben II. János fia: András megpróbált még menteni valamit a helyzetet, ugyanis a nádor előtt pert kezdeményezett a gyilkosságot megelőző hatalmaskodás ügyében.¹⁰³ A per kimeneteléről nincs információnk, a Pelejteit vagyon mindenesetre a későbbiek során részben a Kisazariak kezére került.¹⁰⁴

A Pelejteit család a század közepén – második felében eltűnik a forrásokból. Ezt csak részben tudjuk a család kihalásával magyarázni, hiszen számos felnőtt férfi élt még ekkor. I. Vencel ágán négy felnőtt férfiről tudunk a XV. század első két évtizedéből, közülük azonban csak III. és IV. János utódai ismertek: Benedek illetve Gergely és Péter. Mindenesetre csak Benedeknél bizonyítható a magszakadás ténye. 1485-ben Szendi István 18 aranyforintért elzalogosítja pelejteit birtokrészét, amely Pelejteit János deák és fia Benedek halála után szállt rá.¹⁰⁵ Pelejteit Gergely és Péter a 40-es években tűntek föl, és még a hatvanas évek végén is aktívak, ezután többet nem tudunk róluk. Utódaik nem ismertek.¹⁰⁶

A Nagyazari-ágon II. Jánosnak két fiú utóda ismert: II. András és Imre. Ők 1417-ben már éltek,¹⁰⁷ de még meglehetősen fiatalok lehettek. 1445-ben, amikor a birtokaikon hatalmaskodnak a Kisazariak, már nyilván javakorabeli férfiember

100 1439 és 1446 között nem működtek a bíróságok (*MoT* 205–206. p.), Hunyadi János birtokadományát 1447. február 18-án kelt, a pernek c két időpont között kellett lefolynia. Adomány és iktatás: DL 14056.

101 *Károlyi* II. köt. 273–274. p.

102 DL 16754.

103 *Károlyi* II. köt. 282–283. p. A hatalmaskodásról tudományvétel a Zemplénből az országgyűlésre (*in hanc presentem generalem convencionem*) jött nemesek körében.

104 Báthori Miklós országbíró 1528-ban megparancsolja a leleszi káptalannak, hogy (Kis)Azari Máté Razymó, Nagyazar, Kisazar, Pelejte és Kiruszka nevű birtokaira vonatkozó okleveleiket írják át: DL 14056. Dongó Gy. Géza ismerteti a Kisazariak birtokait. *Dongó Gyárfás Géza: Hol volt Razimó község?* In: Adalékok Zemplén vármegye történetéhez. (1896) 260–262. p.

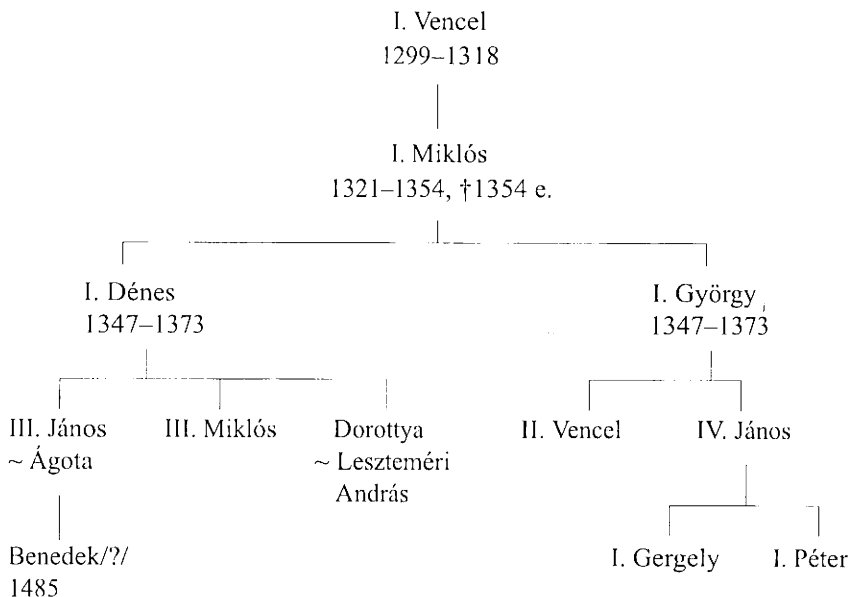
105 A Balassa család levéltára. Szerk.: Borsa Iván. Bp., 1990. nr. 434.

106 1444: DL 84880, 1447: DL 14112, 1455: DL 14909, 1464: DL 15912, 1468: DL 16769.

107 *Sztáray* II. köt. 178. p.

és házások is, hiszen feleségeiket is említi az oklevél.¹⁰⁸ 1450-ben András Budán volt és a nádor előtt kezdeményezett pert a fenti ügyben. 1475-ben is él még két tag a Nagyazari-ágból: András és Péter.¹⁰⁹ Azt azonban, hogy ez az András azonos-e II. Andrással, és hogy Péter a testvére vagy a gyermeke, nem tudjuk. Az ág kihalása tehát nem bizonyítható, előfordulhatott, hogy birtokaikat veszve egészen egyszerűen eltűnnek a szemünk elől. Amennyiben mégis kihaltak, akkor ennek a XV. század végén be kellett következnie, mindenesetre ezután nem találtuk nyomukat a középkori okleveles anyagban.¹¹⁰

III. tábla

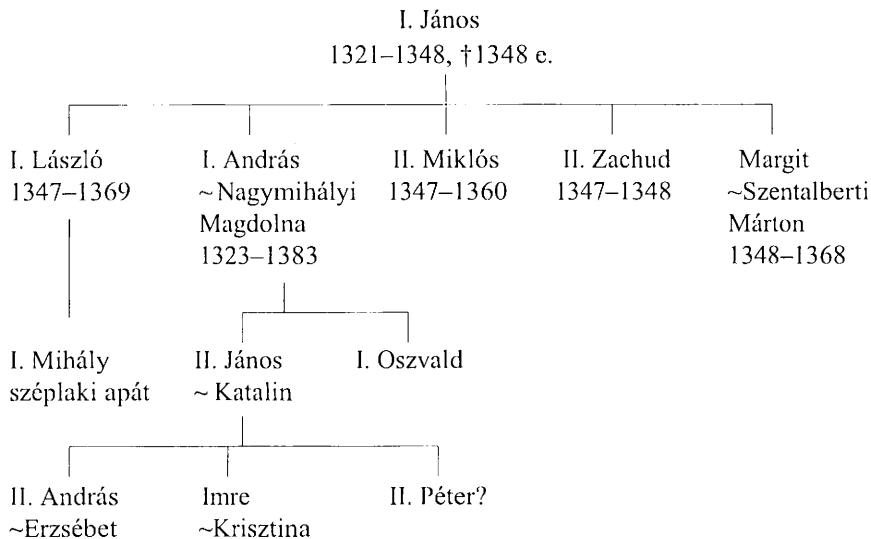

¹⁰⁸ *Károlyi* II. köt. 282–263. p.

¹⁰⁹ Kelemen egri vikárius a korábban kiközösített és kiátkozott Nagyazari Andrást és Pétert 20 napra felmenti ezen ítélet alól. *Károlyi* II. köt. 441. p.

¹¹⁰ 1549-ben Nagyazar és Pelejte is Perényi Gábor birtoka. *Maksay Ferenc: Magyarország birtokviszonyai a 16. század közepén. I–II. köt. Bp., 1990. 1051–1052. p.*

IV. tábla

II. rész

Vagyonrekonstrukció

Dolgozatunk elején már felvázoltuk a Pelejteiek „induló vagyonát”. Ezen lényegében a Martonos által birtokolt javakat értjük, tehát a XIII–XIV. század fordulójának állapotát, az 1318. évi adománnyal bezárólag, vagyis Pelejte, (Nagy)Azar, Helmecke, Újfalu, Galach, Abara, Upor birtokokat. Ezek közül, mint láttuk Galach várföldet IV. László adományozta Martonosnak, és Újfalu határjárása is birtokadományhoz kapcsolódhatott.¹¹¹ Ősi, örökbirtoknak Pelejtét, Nagyazart és Helmeckét tartjuk. Azt, hogy Upor milyen jogcímen volt ekkor Martonos kezén, nem tudjuk, mindenesetre amikor fiai 1321-ben eladják, sem beleegyezésüket, sem tiltakozásukat nem nyilvánítják ki a Kisazariak, ezért vásárolt birtoknak tűnik.

¹¹¹ A határjárásnak ellentmondókat: a falunagyot és egész Újfalut megidézük a nádor elé. Új telepésfaluról lehet szó, amelyet ekkor adományoz el a király.

A birtokok pontos értékét természetesen nehéz megítélni. Két esetben ugyanis felmerül, hogy puszta területek. Galachot az adománylevél nevezi puszta földnek. 1304-ben pedig Azar birtok egy részét azért, mert puszta föld (*terram vacuum*), nem fogadják el egy per során a Pelejteiektől 10 márka fejében.¹¹² A Zempléni-hegység déli lejtőit, az erdővel borított területeket ekkoriban kezdték betelepíteni.¹¹³ Ezekben az esetekben tehát arról van szó, hogy még be nem telepített birtokokat bírnak, szemben Helmeckével, amelyet az 1413. évi új adomány nevezi pusztának. Ez viszont későbbi pusztásodási folyamathoz kapcsolható. Mindenesetre célszerűnek tűnik újra számba venni a család birtokait, hogy átfogó képet alkothassunk vagyoni helyzetükről, és annak esetleges változásairól.

Egyszerű a helyzet Pelejte, Nagyazar és Helmecke esetében. Ez az a három birtok, amelyre új adományt kaptak a Pelejteiek 1413-ban, és birtokolták is történetük legutolsó pillanatáig.

Újfalu, mint láttuk, a XIII. század végén Martonos kezén volt. Az 1320-as években I. Miklós elzalogosítja Bölcsi Dénesnek, majd, mivel nem tudja tőle másként kiváltani átad belőle két ekényit 1327-ben. 1329-ben még a Pelejteiek birtokolják. 1350-ben azonban már, a magát erről a birtokról is nevező, Újfalui Mihály fia Jánost idézik innen. E két utóbbi időpont között kerülhetett ki a Pelejteiek kezéből. A továbbiakban nincs tudomásunk arról, hogy akár csak részük is lett volna benne.¹¹⁴

Galachot 1324-ben veszítik el. Először egy kisebb részét (*particula*) Nagyazarhoz csapva átadták Füzéri (Újfalui) Mihálynak, majd a többi részét Martonos lánya, Bölcsi Dénes felesége kapta meg lánynegyedként örök birtoklásra.¹¹⁵

Abara birtok már a XIV. század legelején a Pelejteiek birtokolták, de státusa vitatott volt, perben támadták. A kérdést I. Károly 1318-as adománya oldotta meg, és ezután Martonos leszármazói békésen birtokolták egészen 1360-ig, amikor Upori Mihály a birtokból kiadandó leánynegyedre nyújtotta be igényét. A per és a birtok további sorsa a XIV. században nem ismert. A XV. században azonban az Uporiak birtokolták.¹¹⁶ Mivel az 1413. évi adományban már nem szerepel, valószínűleg már előtte kikerült a Pelejteiek fennhatósága alól.

112 *Károlyi* I. köt. 38–39. p.

113 Erre utalhat Újfalu neve is. *Kristó Gyula*: A vármegyék kialakulása Magyarországon. Bp., 1988. *Walter Ilona*: A Bodroghköz honfoglalás kori és középkori településtörténete. In: Agrártörténeti Szemle, 16. (1974) I. sz. 1–55. p.

114 1327: *Károlyi* I. köt. 64–65. p., 1329: DL 99407, 1350: *Károlyi* I. köt. 185–186. p.

115 1324: *Károlyi* I. köt. 60–61., 191–192. p.

116 1300: *Károlyi* I. köt. 28., 30–31. p., 1318: DF 220653, *RDES* II. nr. 393., 1360: *Károlyi* I. köt. 248. p., XV. században: 1470: castrum, 1471: castellum. Csánki a várak és a városok között is felsorolja, korábban a birtok ilyen jellegre semmi nem utal. *Csánki* III. köt. 333. p.

Upor a XIII. század utolsó évtizedében már Martonos birtoka, majd 1321-ben I. Miklós és I. János eladják 150 márkáért az akkor elhalt nővérük férjének György fia Mihálynak, és testvéreinek Péternek és Gálnak a birtok egy részét. 1326-ban a szomszédos Sztáncsot az előbb említett Péter birtokrészétől határolják el. 1351-ben Pelejtei I. János leánya, Margit leánygyedének pere során az életkorát illetően Uporban tartanak vizsgálatot az egri püspök vikáriusainak emberei.¹¹⁷

A birtokvesztések mellett, jóllehet csekélyebb mértékben, tetten érhető a birtokállomány növekedése is.

Patakon¹¹⁸ szőlőt birtokolt (*vineam in territorio montis de Patak*) I. András, amelyet végrendeletében gyermekeire hagyott. 1388-ban fiának II. Jánosnak iktatták.¹¹⁹ Ugyanez a János 1435-ben felesége Tarcalhegyen lévő szőlőjéért pereskedik.¹²⁰

A Pelejteiek Nagyzari-ágának jelentős birtoknyereségre adott lehetőséget, amikor a Nagymihályi rokonságba tartozó Lucskai Miklós lányát, Pelejtei András feleségét fiúsították.¹²¹ A megszülető fiú utód azonban meghíúsította, hogy András és felesége leszármazói kezén öröklődjön tovább Lucskai Miklós teljes vagyona. 1411-ben mindenesetre Pelejtei II. János részeket bírt Lucskai Miklós fia László Lucska, Porubka és Zavadka birtokaiban. Mivel a birtokok negyedrésze volt a kezén, valószínűnek tartjuk, hogy birtokban kiadott lánynegyedről van szó. Igaz ekkor Lucskai László 100 forintot fizetett Pelejtei II. Jánosnak, mert nem tudta őt megvédeni a birtokrészekben, de 1417-ig, úgy tűnik, még II. János kezén maradtak a lucskai részek. Ekkor a leleszi konvent előtt tiltakozott amiatt, hogy a Nagymihályiak elfoglalták és birtokaikhoz csatolták a mondott részeket.¹²²

Az 1420-as években bírói ítélettel (*pretextu sentencie ... ordine iudiciario*) a Pelejteiek kezére került Kisazari Mihály kisazari, razymói, kiruszkai birtokrésze, amelyeket azonban alig két évtized múlva elveszítenek.¹²³ 1447-ben Pelejtei Gergely arácsi birtokrésze került zálogba.¹²⁴ Arács 1416-ban még Izsépi Máté birtoka,¹²⁵ tőle kerülhet át, talán szintén lánynegyedként a Pelejteiek kezére. Ugyaneb-

---

117 1290–1300?: *Károlyi* I. köt. 25–26. p., 1321: *Zichy* I. köt. 208–209. p., 1326: *Zichy* I. köt. 287–291. p., 1351: *Károlyi* I. köt. 198–200. p.

118 A mai Sárospatak.

119 1383: *Sztáray* I. köt. 463–465. p., 1388: *Sztáray* I. köt. 479. p.

120 *Károlyi* II. köt. 166–167. p.

121 Lásd a 73. jegyzetet.

122 1411: *Sztáray* II. köt. 102. p., 1417: *Sztáray* II. köt. 178. p.

123 *Károlyi* II. köt. 282–283. p.

124 DL 14112.

125 *ZsO* V. köt. nr. 2060.

ben az időben bírtak részeket Ág-Csernőn is,¹²⁶ de ez már a család történetének utolsó fejezete, a birtoklás időtartama és ténye is bizonytalan.

A XIV. század során a család kezén voltak hosszabb-rövidebb ideig zálogként, vagy tartozás fejében Detreh, Enuruh, Megyaszó, Mérk, Izsép egyes részei,¹²⁷ valamint 1413-ban az ügyben pereskedtek, hogy valóban birtokukba vették-e Vejsét zálog címén.¹²⁸ Detreh kivételével a birtokrészek a XIV. század legelején jutottak a Pelejteiekhez, s mint korábban már szó volt róla, ha egyáltalán birtokba vették, nem maradtak sokáig náluk.

A birtokokon túl a család az Opour és az Olchia folyón vámot szedhetett.¹²⁹ Sajnos a váموkról a továbbiakban semmilyen információnk nincs. Hogy ez tényleges készpénz bevételt jelentett-e, vagy sem, nem tudjuk. Mindenesetre inkább azt gyanítjuk, hogy nem. Nem szerepel a birtokosztályban, másrészt pedig a család általános pénzzavarát tekintve, nem tartjuk valószínűnek, hogy hosszú távon ilyen jellegű jövedelmeik voltak.

Érdemes azonban a készpénz-birtoklás és -használat problémáját kicsit alaposabban is megvizsgálni. Szórványos adataink vannak a XIV. század első feléből is a pénzhasználatra. Martonosnak 1299-ben 14 márkát ítélnek egy szolgája meggyilkolásáért, ebből 7 márkát tournai-i, flandriai szövetben, 7 márkát pedig bécsi dénárban kap meg. 1329-ben I. János szerviensét 3 márká garassal fizeti ki. 1347-ben I. Miklóst 2 márká dénár fizetésére kötelezik Jellemzőbbnek tartjuk azonban, hogy 1304-ben Martonos és Vencel, mivel nem áll a rendelkezésükre megfelelő mennyiségű pénz, tartozásuk fejében Azar egy részét ajánlják fel. A Pelejteiek pénzzavarára azonban I. András végrendelete a legjobb bizonyíték. Értéktárgyai kivétel nélkül zálogban voltak, összesen több, mint 45 forint értékben, ezen kívül még számos tartozása volt. Tartozott Füzeséri Péternek, az (azari?) Szt. Mihály egyháznak, az azari mészárosnak, a pelejtei Szt. János egyháznak, és külön a pelejtei plébánosnak, összesen 18 forinttal és 40 garassal.¹³⁰

A XV. században valamelyest változott a helyzet. Erre utal, hogy Mihály apától 32 forintot raboltak el egy hatalmaskodás során, bár az apát anyagi helyzetét az apátság jövedelmei is befolyásolták. Lucskai László pedig 100 új forint fizetésére kötelezte magát Pelejtei II. János számára.

126 Csánki említi, sajnos nem hivatkozik ezzel kapcsolatban pontos forráshelyre.

127 *Károlyi* I. köt. 26–27., 28–29., 31. p.

128 *Károlyi* I. köt. 589–592. p.

129 *AO* I. köt. 135. p. Megterhelt szekér után 4 dénárt, nem terhelt szekér után 2 dénárt, 1 tehén után 1 dénárt, 2 disznó után 1 dénárt.

130 Vö.: *Kurcz Ágnes*: Lovagi kultúra Magyarországon a 13–14. században. Bp., 1988. (a továbbiakban: *Kurcz*, Lovagi kultúra) 85–86. p.

Az általánosnak mondható készpénzhiányra utalnak a birtokelzálogosítások, de Nagyazar és Upor eladása is. I. Miklós valamikor 1327 előtt, a rokon Bölcsi Dénesnek zálogosította el összes birtokrészeit 100 márkáért. A XV. század elején Oszvald adta zálogba 100 forintért Pelejtei részét, majd II. János, miután kiváltotta helyette, továbbadta Csebi Mihály fiainak szintén 100 forintért. 1447-ben Pelejtei Gergely aracsi birtokrészeit zálogosította el.

A Pelejteiek által a XIV. század elején zálogként bírt birtokok, egyedül talán Detreh kivételével, a különböző perekben javukra felhalmozódott bírságok fejében jutottak a kezükre, tehát nem köthetőek készpénz-mozgáshoz. Ilyen jellegű ügyletekről egyedül Mihály apáttal kapcsolatban beszélhetünk. Zálogügyleteit azonban elsősorban rokonaival folytatta (Pelejtei Oszvald, Kisazari Mihály), és bár nyilván nem pusztán jótékonykodásról volt szó, a mobilizálható készpénzét mindenesetre saját családjába „forgatta vissza”. Mindent összevetve a készpénz hiánya tűnik hangsúlyosnak a Pelejteiek esetében.

A birtokok kérdésénél kell foglalkoznunk a birtokközpont, a rezidencia problémájával. A család birtokközpontja egyértelműen Pelejte. A család összes tagja Pelejtérről nevezte magát, mindkét ág mindvégig birtokolt benne. Itt volt a család udvarháza. Az 1347. évi birtokosztály során I. János fiait arra kötelezik, hogy költözzenek el az atyai kúriából (*de curia patris*) a falu másik végébe (*ad aliam finem ipsius ville*).¹³¹ Ugyanez az osztály úgy rendelkezik, hogy a falu templomának a kegyúri jogát (*patronatum ecclesie*) közösen birtokolják továbbra is. Pelejtérről viszi el Mihály apát a családi levéltárat tartalmazó ládát 1388-ban.¹³²

A család vagyonának elősorolása után megállapíthatjuk, hogy a Pelejteiek nem tudták megoldani legégetőbb feladatukat, birtokaik gyarapítását. A XIV. század elején lezárult a komolyabb birtokadományok korszaka, jelentős birtoktesthez a későbbiek során nem jutottak. Energiáik legjavát lefoglalta birtokaik védelme, illetve visszaszerzése. Egyetlen új, és valószínűleg jövedelmező szerzeményük a pataki szőlő volt. Ezen kívül azonban a család birtokállományának fokozatos lemorzsolódása figyelhető meg. A XV. század elején a Pelejtei család hét férfitagja ismert, akiknek az ősök, Martonos által birtokolt birtokoknak kevesebb, mint a fe-

131 Itt esetleg másik kúriát építettek maguknak. Jóval később, 1808-ban mindenesetre két ősi udvarházat említenek Pelejtén. MOL P. 22. 7. cs. I. László, miután visszaszerzte, Nagyazarban lakott, ott volt háza. DL 69689.

132 1347: *Károlyi* I. köt. 169–171. p., 1384: *Sztáray* I. köt. 463. p. A rezidencia kérdéséről: *Kubinyi András*: Főváros, rezidencia és az egyházi intézmények. In: Magyar Egyháztörténeti Évkönyv. *Annales Historiae Ecclesiae Hungaricae*. I. köt. Szerk.: Bertényi Iván–Dóka Klára. Bp., 1994. 57–70. p.

lén kellett megélniük.¹³³ Ahhoz, hogy meg tudjuk ítélni, milyen életmódra adott ez lehetőséget, meg kell kísérelnünk felmérni mekkora lehetett ez a birtokállomány, jobbágytelekben kifejezve.

A birtoknagyságot Nagyazar és megközelítőleg Pelejte esetében tudjuk meghatározni. A Nagyazarban birtokló Újfaluiak 1413-ban Csobai Miklós özvegyének birtokban adták ki a lánynegyedét. Ekkor, az oklevél szerint, a birtokot hat egyenlő részre osztották és abból egyhatodot, vagyis 6 jobbágytelket adtak át az özvegynek. Ez a 6 telek tehát az egész birtok hatoda, vagyis Nagyazarban 36 jobbágytelek volt. Ezt megerősíti, hogy amikor Pelejte II. János birtokait 1450-ben a Kisazariak kapják meg, az adományban 17 telket sorolnak fel. Ez a Nagyazari-ág Nagyazarban bírt teljes birtokrésze, vagyis a birtok fele. Az eltérés minimális.¹³⁴

Pelejte esetében bonyolultabb és kockázatosabb számításokra kell vállalkoznunk. Szintén az 1450-es adományból ismert, hogy ekkor a Nagyazari-ág Pelejtében 11 telket birtokolt. Ezt a számot azonban nem lehet olyan pontosan felszorozni, mint Nagyazar esetében, mert nem tudjuk hányad része volt ez a teljes birtoknak. 1324-ben Bölcsi Dénes feleségének adták ki belőle birtokban a lánynegyedét.¹³⁵ 1342-ben a birtokosztály során a fennmaradó részeket a két ág egyenlő arányban osztotta el egymás között, de I. János fiai részük negyedét átadták I. Miklós fiainak, apjuk meggyilkolása miatt. Ha ezentúl jelentősebb változás nélkül öröklődött a pelejtei részirtok a Nagyazari-ágon belül, akkor a 11 telek, kissé bonyolultan megfogalmazva, a teljes birtok háromnegyede felének a háromnegyede. Ez alapján Pelejtében is megközelítőleg 35–40 telekkel számolhatunk.¹³⁶

133 Martonos 7 birtokon birtokolt, a XV. század közepére csak 3 birtokon mutatható ki a Pelejteiek birtoklása (Pelejte, Nagyazar, Helmecke).

134 1413: DF 220653, 1450: DL 16754.

135 A lánynegyedet ugyan ingóval meg lehetett váltani, de a Pelejteiek és a hasonló vagyoni helyzetben lévő nemesek, vélhetően többször kényszerültek birtokaik egy részének tényleges átadására. 1324-ben Bölcsi Dénesné örök jogon iktatják Pelejte negyedébe és Galach birtokába. *Károlyi* I. köt. 59., 60–61. p. Valóságos birtokmozgásról volt szó akkor is, amikor az Újfaluiak adtak ki Nagyazarból 6 telket. Figyelemre méltó, hogy 1368-ban I. Miklós fiai azért tiltakoztak, mert I. János lánya Margit testvércével el akarta cserélni Pelejtén bírt birtokát. Erről a birtokrészről azt állították, hogy ők adták át Margitnak lánynegyed címén, s korábban János faitól kapták apjuk vérdíja fejében. Ebben az esetben tehát azért tiltakoztak, mert egy korábban lánynegyedként átadott birtokot unokatestvérük el akart cserélni saját testvércével, tehát még csak nem is idegenekkel. A tiltakozás értelmét abban látjuk, hogy Miklós fiai visszaszerezhetőnek tekintették a birtokrészt. Tehát a birtokban kiadott lánynegyed, úgy tűnik, visszaváltható volt. Ha azonban János fiaihoz kerül, nyilván nehezebben szerezheték volna vissza. 1368: *Károlyi* I. köt. 290. p.

136 1324: *Károlyi* I. köt. 59., 1342: *Károlyi* I. köt. 169–171. p., 1450: DL 16754.

A család teljes birtokállománya a XV. században tehát, figyelembe véve, hogy Helmecke az 1413. évi adomány szerint lakatlan volt, és hogy Nagyazarnak csak a felét mondhatták a magukénak, 55–60 telekre rúghatott.¹³⁷ Ez pedig, tekintettel a család nagyságára, a középbirtokos nemesség alsó rétegének életnívójára lehetett elegendő. Ezzel szemben Martonos a XIV. század legelején e birtokoknak legalább, de inkább több, mint kétszeresét birtokolva a köznemesség tekintélyes, *bene possessionatus* rétegéhez kellett, hogy tartozzon.

A szakirodalomban elfogadottnak mondható vagyonkategóriák szerint a megyei középbirtokos nemesség birtokállománya 10–20 és 100–200 jobbágytelek között mozgott.¹³⁸ Martonos idejében a Pelejteiek vagyona ennek a kategóriának a felső határa körül lehetett, míg a XV. század közepére az alsó érték felé közelített. A család összvagyonának a számbavétele azonban nem tükrözi hűen az egyes tagok vagyoni lehetőségeit. A Nagyazari-ág csak azzal a 28 telekkel rendelkezett,¹³⁹ amit a Kisazariakkal szemben elvesztettek 1450-ben, és bár elméletileg, egy esetleges öröklésben bízva számíthattak a család, sőt az egész atyafiság birtokaira, a mindennapi megélhetésüket csak az általuk birtokolt 28 telekre alapozhatták.

A társadalmi megítélésre, presztízsre persze nem lehet automatikusan következtetni a vagyon mennyiségéből, nincs a két tényező között szoros és egyértelmű összefüggés, ennek meghatározására más szempontú vizsgálatok is szükségeltetnek. Annyi azonban megállapítható, hogy a család, és azon belül az egyes ágak vagyoni ereje, és ehhez kapcsolódóan nyilván az életnívója is a századok során jelentősen csökkent.

Egyházak, patrocíniumok

Szót kell ejtenünk az egyházi intézményekről is. A pelejtei Szt. János egyházon kívül a család más birtokain is állt templom. A pápai tizedjegyzékek alapján kimutatható ez Uporról, Azarról (a jegyzék nem különböztet meg Kis- és Nagyazart),

---

137 Itt, úgy véljük, nem célszerű számba venni a család egyes tagjainak kezén ideig-óráig feltűnő kisebb birtokrészeket (Arács, Ágesernő), mert ezek egyrészt nem voltak számottevő nagyságúak, másrészt folyamatos birtoklásuk nem mutatható ki.

138 Engel, Ung., Engel, 1998., *Engel Pál: Társadalmi változások a Zsigmond-korban*. In: *MoT* 169–185. p.

139 I. Miklós ágának vagyonáról nincs ilyen pontosösszeállításunk. 1327-ben, amikor I. Miklós elzalogosítja birtokrészeit még Nagyazarnban, Pelejtén, Helmeckén, Újfaluban és Galachon birtokol. A XV. századra csak Pelejtén és Helmeckén maradtak részek, ami igazán szerény birtokmennyiség lehetett.

Abaráról. A tizedjegyzékben szereplő Helmecz valószínűleg a leleszi konvent által birtokolt városias településre, és nem a XV. században lakatlan (és ilyen névalakban is előforduló) Pelejtei-birtokban lévő falura vonatkozik.¹⁴⁰ A Pelejtei család birtokain lévő egyházak közül a titulus Pelejte (Szt. János),¹⁴¹ Abara (Szt. Miklós),¹⁴² és Upor (Szt. Miklós)¹⁴³ esetében ismert. Az azari egyházé talán Szt. Mihály volt. I. András, a végrendelete szerint, tartozott egy bizonyos Szt. Mihály egyháznak. A testamentum más vonatkozásaiban is csak Pelejtével és Nagyzarral foglalkozik, így, mivel ez egyértelmű volt, nem tarthatták fontosnak pontosan meghatározni az egyház helyét.¹⁴⁴ Valamennyi említett szent neve előfordul a Pelejteieknél keresztnév-ként. A legnépszerűbb a János név volt, négy esetben fordul elő, a Miklós név háromszor, a Mihály pedig csak egyszer.

Meg kell említenünk a Baranya megyei Zebegénymonostort is. 1366-ban Kisazari Jakobot, majd a teljes Pelejtei-Kisazari atyafiságot elismerik a kolostor kegyurának. A helyzet azonban nem ilyen egyszerű. Györffy György szerint az apátság kegyura a környékbeli Papi család volt, bár erre pusztán az enged következtetni, hogy a Papiaknál a XIII. században előfordul a *Zebeguen* személynév. Az azonban biztos, hogy 1392-ben Zsigmond Papi Lőrinc magtalan halála után adományozza a kegyuraságot Treutul Miklósnak. A pannonhalmi rendtörténet csak annyit tud Zebegényről, hogy a XIV. században magánkézben van a kegyurasága, és ekkor sűrűn változnak az apátjai. Bozók fia Miklós a Pelejteiek és a Kisazariak baranyai ellenlábasa, aki egyébként elismerte a Kisazariak kegyuraságát, magát Papi nemesnek mondja.¹⁴⁵ A kérdésben nem látunk tisztán. Az egyik elképzelhető magyarázat az lehet, hogy a Kisazariak baranyai birtokadománya részben, vagy egészen a Papiaktól valamilyen indokkal (esetleg hűtlenség) elkobzott birtokokból állt, az apátság kegyuraságával együtt. Leusták halála után pedig ezeket a Papi család visszaszerezte.¹⁴⁶

140 Vö.: *Csánki* III. köt. 337., 349. p.

141 Említik az 1347. évi birtokosztályban: *Károlyi* I. köt. 169–171. pp., a végrendeletben: *Sztáray* I. köt. 463–465. p. és a pápai tizedjegyzékben: Monumenta Vaticana historiam regni Hungariae illustrantia. (a továbbiakban: *Mon. Vat.*) Series I. Tom I. Bp., 1885–1891. 250. p.

142 „Egidius sacerdos Sancti N. de Abraa” *Mon. Vat.* I. köt. 250. p.

143 „Paulus sacerdos S. N. de Wpor” *Mon. Vat.* I. köt. 250. p.

144 *Sztáray* I. köt. 463–465. p.

145 *Károlyi* I. köt. 264–265. p.

146 *Györffy*, ÁMTF I. köt. 408. p., A pannonhalmi Szent-Benedek-rend története. Szerk.: Erdélyi László–Sörös Pongrác. XII. köt. Bp., 1916. 348–351. p. Zebegénnyel kapcsolatban azonban egy másik probléma is felmerül. A mai Pest megyében, Nagymaros határában ugyanis szintén volt egy Zebegény nevű (barlang)kolostor, amely szintén Szt. Mihálynak volt szentelve. Az, hogy ez az egyezés nem pusztán a véletlen műve egy 1420. évi adat bizonyítja. Ekkor Balázs János bencés szerzetes mindkét zebegényi monostor jövedelméért folyamodik, vagyis valószí-

A család és a rokonság

A család szerkezetének elemzésekor mindenekelőtt a Pelejtei – Nagyzari kérdést kell, elsősorban a névhasználat vizsgálatával tisztáznunk. Azt, hogy milyen viszonyban álltak a család egészével azok a családtagok, akiket „*de Noghazar*” neveztek. Először 1359-ben a Nagyzar felét visszaszerző I. Lászlót nevezik Nagyzarról, és 1365-ig további 13 erre vonatkozó adatunk van. Ugyanakkor, ezzel párhuzamosan alkalmazzák rá a Pelejtei nevet is. Mindenesetre I. László után 1414-ig nem találtunk a Nagyzari név használatát bizonyító újabb adatot. Csupán 1396-ban a Czudarok és 1407-ben Zsigmond oklevele használja az Azari névalakot. 1414-ben aztán újra előkerül a Nagyzari név, és I. András fiaira, valamint unokáira ezután következetesen használják.¹⁴⁷ 1414-ből és 1415-ből ismert olyan oklevél, amelyben megkülönböztetik a Nagyzariakat a Pelejteiktől. Nagyzar visszaszerzése és a többi birtok lemorzsolódása után a nagyzari részek képezték ezen ág vagyónának a nagyobb részét, valószínűleg ott is éltek.¹⁴⁸ Az 1414-es év hoz tehát végleges változást a névhasználatban, ekkortól különböztetik meg nevükben is következetesen a két ágat egymástól, talán az új adomány iktatása után jogilag megtámadhatatlanul birtokba vett nagyzari részek ekkortól szolgálhattak I. János leszármazottainak biztos lakóhelyül.

Martonost leszámítva a Pelejteiek öt generációjával számolhatunk a történetük során. A két ág, I. Vencel és I. János ága között azonban nincs szinkronitás. Martonos legidősebb fia Vencel már viszonylag korán feltűnik a forrásokban. 1299-től szerepel apja mellett, egészen haláláig 1318-ig. Öccse, János azonban csak 1321-ben jelenik meg először, Vencel fiával, Martonos unokájával: I. Miklóssal együtt. Arról van tehát szó, hogy a második és minden bizonnyal jóval később született fiú: I. János, korán elhalt bátyjának, Vencelnek a fiával lép fel közösen. Vencelnek mindenesetre, ez talán korai halálával is magyarázható, csak egyetlen gyermeke volt, míg I. Jánosnak öt. A két ág tagjainak számában azonban még sincs jelentősebb eltérés (12-10), ami azal magyarázható, hogy I. János fiú gyermekei közül csak kettőnek ismertek utódai (I. László és I. András), továbbá I. László fia Mihály egyházi pályát választott. Szembeszökő, hogy a XIV. század első felében élő családtagok gyermekeinek a száma na-

---

núleg közös igazgatás alatt álltak. Azt azonban, hogy ez mikor, milyen körülmények között alakult ki, nem tudjuk. Vö. Pest megye régészeti topográfiája. A szobi és a váci járás. XIII/2. köt. Szerk: Torma István. Bp., 1993. (Magyarország régészeti topográfiája. 9. köt. Főszerk.: Gerevich László.) 225–228. p.

147 1414 előtt őket is Pelejteickeknek nevezik.

148 1366-ban I. László, 1450-ben II. András nagyzari curiáját említik. DL 69689, *Károlyi* II. köt. 282–283. p.

gyobb, mint a későbbi generációké. Martonosnak és I. Jánosnak 5-5 gyermeke ismert (előbbinek 2 fiú, 3 lány, utóbbinak 4 fiú, 1 lány).¹⁴⁹ A későbbiekben azonban nem ismert olyan családtag, akinek 3-nál több gyermeke lett volna. Sőt, 9 olyan családtagról tudunk, akinek egyáltalán nem ismertek utódai. Közülük kiemelhetjük Mihály apátot és II. Zachudot, akiről csak két adatunk ismert 1347-ből és 1348-ból, és feltételezhetően korán meghalt. A többi 7 azonban biztosan megérte a felnőtt kort, s közülük kettőnek ismert a felesége is. A másodszülöttek, de különösen a harmadik, vagy negyedik gyermekek esetében szóba jöhet, hogy tudatosan, gazdasági kényszerűségből nem vállaltak gyermeket, ezzel akadályozva meg a birtok további aprózódását és ezzel együtt a végleges elszegényedést, bár ez nem bizonyítható.¹⁵⁰

Az elsőszülöttek különleges szerepére (birtokigazgatásban, pereskedésben) a Pelejteiek esetében nem találunk egyértelmű bizonyítékokat, leszámítva talán Martonos fia Vencel esetét, akinek haláláig nem tűnik fel öccse I. János, és minden ügyben csak ő szerepel apjával. Ez azonban megmagyarázható a feltételezhető nagyobb korkülönbséggel is. Esetünkben inkább arról lehet szó, hogy a legidősebb testvérek viszik águk ügyeit. I. Vencel leszármazottainál még erről sem beszélhetünk, hiszen ezen ág valamennyi tagjának legfeljebb 2 férfitóda volt, akiknek a szerepét az ág ügyeinek intézésében nem lehet egyértelműen megkülönböztetni. I. János utódai között azonban I. László és I. András szerepe jól kivehetően kiemelkedik testvéreikéhez képest. II. Miklós és II. Zachud ugyanis csupán epizodisták mellettük, lényegében nem fejtenek ki önálló tevékenységet, utódaik nem ismeretek. Ezzel szemben I. László és I. András sűrűn szerepelnek az okleveles anyagban. Közülük is mintha I. László szerepe lenne a hangsúlyosabb. Mindenekelőtt az I. János leszármazói, de az egész család szempontjából rendkívül fontos, Nagyazarért folyó sikeres perben csak I. László szerepel. 1352-ben pedig, amikor I. János fiai elcserélik helmeckei részeit a nővérükkel, I. László képviseli testvéreit. Ugyanakkor ez utóbbi esetben a következőképpen indokolják a birtokcserét: „... *quia pretaxati filii Johannis filii Mortonos sibi et eidem domine sorori ipsorum a pluribus temporibus retroactis ope, opere, consilio et favore complacere negociaque ipsorum tempore et loco ad id opportunis cum summe fidelitatis cultu supportare studuissent et nunc studerent indesinenter.*” Itt tehát Jánosnak, az oklevélben felsorolt összes *fiairól*, és nem egyedül Lászlóról van szó. A család egészét szemlélve mindenesetre az egyes generációkban különleges szerepet viselő, a csa-

149 Kivétel természetesen I. Vencel.

150 Fügedi szerint a köznemesség nem alkalmazott ilyesfajta korlátozást birtokainak felaprózódását megakadályozandó. *Fügedi*, *Elcfánthyak* 224. p.

ládi ügyek intézésében nagyobb felelőséget vállaló személynek egyedül I. Lászlót tekinthetjük, de mint láttuk ez a helyzet az ő esetében sem kizárólagos.

Meg kell vizsgálnunk azt is, kikkel álltak rokonságban a Pelejteiek. A család férfi tagjai közül közvetlen bizonyítékokkal I. András és II. Vencel feleségével kapcsolatban rendelkezünk. András felesége Nagymihályi Magdolna, míg II. Vencel felesége a Bogát-Radvány nemzetségbe tartozó Morvai család valamely nő tagja volt. Ismerjük ezen kívül II. András és I. Imre feleségének a keresztnévét: Erzsébet és Krisztina, akikről, mivel semmilyen más adat nem áll a rendelkezésünkre, nem tudjuk, mely családokhoz tartoztak. Közvetett bizonyítékok alapján valószínűsíthetjük, hogy I. Miklósnak a Bogát-Radvány nemzetségbe tartozó Izsépi családból származó felesége volt, valamint azt, hogy mivel Martonost a XIII. század végén Prügy fia István rokonának mondja egy oklevél, vagy az ő vagy az apja Zachud felesége az Aba nemzetség Bodrog-Keresztúri ágából származott. További 9 esetben azonban, amikor a gyermekek léte bizonyítja a házasság tényét, semmilyen információval nem rendelkezünk a feleségekről. Meglepő módon sokkal többet tudunk a család nő tagjainak házasságairól. Az 5 ismert lányból valamennyinek ismerjük a férjét. Martonos 3 lánya közül Margit (csak az ő keresztnéve ismert) Várdai Lászlóhoz, míg a két ismeretlen nevű Bölcsi Déneshez és (Upori) Mihályhoz ment feleségül. I. János lánya, Margit férje Szentalberti Márton volt, I. Dénes Dorottya nevű lányáé pedig Leszteméri András.

A felsorolt családok nagyobb része zempléni középirtokos család, tehát a Pelejteiekkel lényegében azonos kategóriát képviseltek. A kisvárdai Várdaiak és a Nagymihályiak azonban elsősorban nem Zemplénben birtokoltak, előbbieknél főként Szabolcsban és Beregben,¹⁵¹ utóbbiaknak zömében Ung megyében voltak a birtokaik. Bölcs pedig Abaúj és Zemplén határán helyezkedett el, és a Bölcsieknek mindkét megyében voltak birtokaik.¹⁵²

Házasság lehetősége, a dolog természetéből adódóan, csak két olyan család között merülhetett fel, amelyek valamilyen módon kapcsolatba kerültek egymással. A társadalmi érintkezés legkézenfekvőbb színtere a megye volt. Mindenekelőtt a megyegyűlések és a megye nemessége számára tartott nádori *generalis congregatiók*. Ez volt az a terep, ahol a köznemesség a legotthonosabban mozgott, ahol rendszeresen megjelent, ahol azonos státusú és vagyonú társaival találkozott. A megyei nemesség, amelynek „köztudomása” oly fontos volt birtokjogi és státus szempontból, természetesen főleg fonódott össze rokoni szálakkal. Az ezen a körön kívüli házassági kapcsolatok a társadalmi érintkezés más, magasabb szintű területét feltételezték.

---

151 *Karácsonyi*, Ncmzetségck 526–533. p.

152 *Györffy*, ÁMTF I. köt. 71. p.

Olyan szerveződést, amely nem veszi figyelembe a megyehatárokat. Ilyen volt természetesen a királyi udvar. Ez azonban a nemesség viszonylag szűk rétege számára volt elérhető. És ilyen volt egy-egy, országrésznyi területeken birtokló nagyrúrgánfamíliája. Ezzel magyarázható a Várdai-rokonság. Várdai II. László, Pelejte Margit férje, Aba Amadéval együtt jár követségben Lengyelországban,¹⁵³ valószínűleg annak familiárisaként. Pelejte Martonos, mint láttuk, az Amadé-família tekintélyes tagja volt. A tartományúr gönci udvara lehetett az a helyszín, ahol a két család kapcsolatba került egymással.

Más volt a helyzet a Nagymihályiakkal, akik Ung megyében birtokoltak. Ung földrajzi adottságai révén is különleges viszonyban volt Zemplén megyével. Általában közösen tartottak nádori gyűlést és a két megye nemesi társadalma között nagyobb volt az átjárás, mint más megyék esetében. A tekintélyes Nagymihályi rokonság egyik tagjával kötött házasság mindenesetre azt mutatja, hogy a Pelejtei vagyon csökkenése ellenére korábbi, Martonos által megalapozott státusuk szerint létesíthettek rokoni kapcsolatokat. A vagyonvesztést nem követte automatikusan a presztízs elvesztése.

Fügedi Erik vezette be a „visszatérő” házasság fogalmát a szakirodalomba.¹⁵⁴ A két család között generációkon keresztül visszatérő házassági kapcsolat a Pelejteiek esetében nem mutatható ki, de talán ez az adatok szűkösségével magyarázható.

Megállapíthatjuk tehát, hogy a Pelejteiek rokoni kapcsolatainak a hatóköre, ha néhány esetben túl is terjedt a megyén, lényegében a földrajzi közelségen és a familiárisi kapcsolatok hálóján alapuló *természetes régió*n belül maradt. A *megyei nemesség* elsődleges jellemzője — ahogy a szóösszetétel jelzői része is mutatja — az volt, hogy kapcsolatrendszere, tevékenységének területe nem vagy alig terjedt túl saját megyéje határain. Ezek a határok természetesen nem jelentettek valamiféle mesterséges, áthatolhatatlan választóvonalat. Különösen igaz lehetett ez Zemplénre. A Tisza vonalától az országhatárig hosszsan elnyúló megye egyes részeihez a szomszédos megyék lényegesen közelebb voltak, mint Zemplén más régiói. Ezenkívül a familiaritás, a nagybirtokosok szolgálata eleve nem vette, nem vehette figyelembe a megyehatárokat.¹⁵⁵ Természetes régió)n tehát azt a területet értjük, amelyre az ún. megyei nemesség kategóriájába tartozó családok rokoni, familiárisi, gazdasági kapcsolatai maximálisan kiterjednek, amely bizonyos esetekben egybe eshet a megye határával, más esetekben azonban nem. A Pelejteieknél ez Zemplén középső és déli

---

153 *Karácsonyi*, Nemzetségek 529. p.

154 *Fügedi*, Mobilitás 88. p. és *Fügedi*, Elefánthyak 175. p.

155 *Vö. Fügedi*, Elefánthyak.

részére, Abaúj megye keleti, Ung megye nyugati területére, és Szabolcs északi csücskére terjed ki.

Karrierek, tisztségek, familiaritás

A Pelejteiek egy-egy emblemikus figurájának a karrierje alapján szeretnénk megvizsgálni, hogy milyen lehetőségek álltak a megyei nemesség előtt. Melyek voltak azok a pozíciók, amelyeket megszerezhettek, milyen kitörési lehetőségekkel számolhattak.

Zachud fia *Martonos* a család első ismert tagja, alapítója. Nem szerez ugyan jelentősebb tisztségeket, mégis a család egyik leghatékonyabb tagja. A XIII. század végén az ő tevékenysége révén gyűlik össze a család vagyona, s mint láttuk, ez volt az a legnagyobb birtokállomány, amely valaha is a család kezén volt. Fiával, *Vencellel* együtt Amadé famíliájának a tagja. Aba familiárisaként Vencel Károly Róbert mellett harcol, részt vesz Esztergom ostromában. Ennek jutalmaként kapnak a királytól vámszedési engedélyt. 1311-ben Kassán az Abák kezesei között szerepelnek, majd ezután elhagyják Amadé fiait és végérvényesen a király mellé állnak. Vencel harcol a debreceni csatában, és az ott szerzett sebeibe hal bele. Martonos túléli őt, szolgálataikért birtokadományt kap a királytól. Ekkor már meglehetősen idős lehetett, visszavonult zempléni birtokaira, de a megyében még vállalt tisztséget.¹⁵⁶ 1320 után már csak ifjabb fiát említik.¹⁵⁷

A Martonos és Vencel utáni generációk paradigmaticus személyiségének *I. Lászlót* választottuk, akinek teljes életét a birtokperek töltik ki. Gyermekként tiltakozik Nagyazar elidegenítése ellen, amelynek, mint láttuk, döntő jelentősége volt a felnőttként Nagyazarért kezdeményezett perében. Közben megosztódik unokatestvéreivel a családi birtokokon. Később atyafiaival, a Kisazariakkal közösen ő lép fel a dunántúli örökség ügyében, majd ugyanezekkel pereskedik zempléni birtokaik

---

156 1320. január 26-án zempléni *iudices coniurati* között felsorolva Mortunus. Zachud fiával azonosítjuk, mivel Zemplénben a korszakban más Martonost nem ismerünk. *RDES* II. köt. nr. 523.

157 Úgy véljük, az igazi karrier lehetősége nem az idősödő Martonos, hanem fia Vencel számára volt nyitott. Martonos megalapozta a család vagyonát, valamelyest kialakította a kapcsolatrendszerét (familiaritás), mindezekre támaszkodhatott Vencel. I. Károly támogatása jó politikai döntés volt, melynek révén adományokhoz jutottak. A Pelejteiek története során ekkor volt elérhető közelségben először és utoljára a királyi udvar. Vencel korai halála, apját idős kora akadályozta meg abban, hogy ezt az utat végig is járja.

kapcsán. Itt a karrier hiánya bír információ értékkel, és ez jellemzi legjobban ezt a generációt. A közügyektől való teljes elfordulást tapasztaljuk.¹⁵⁸

I. Mihály a XIV–XV. század fordulóján a Pelejteiek korábbiaknál kezdeményezőbb generációjának a tagja. Igaz, karrierjének valóságos ívéről nem számolhatunk be, mert amikor feltűnik a szemünk előtt már egyházi pályájának „csúcán” van: apát. Nem tudjuk azonban pontosan, hol kezdte pályafutását. 1384-ben ugyanis egy oklevél említi egy Mihály apátot, aki magához veszi a Pelejteiek levéltárát. Pelejtei I. Mihályt viszont csak 1396-ban nevezik ki a Czudarok Széplak apátjának, és bár ekkor már *discretus vir, idoneus religiosusque* nevezik, korábbi pozíciójára nem utalnak. Jelen esetben tehát arról van szó, hogy vagy az 1384-es adat nem rá vonatkozik, vagy széplaki stalluma előtt egy másik kolostor vezetője volt. 1405-ben majd 1413-ban is egykori apátként említik, de mindkét eset után van adatunk, hogy továbbra is betöltötte hivatalát. Apáti jövedelmei révén zálogokhoz jut, de nem csak anyagi gyarapodását követhetjük nyomon. 1407-ben a Nagyazari-ág úriszéki jogainak megerősítését tartalmazó oklevél Mihály apátnak és unokatestvéreinek szól. 1410-ben Rozgonyi Simon országbíró, Perényi Péter volt székely ispán¹⁵⁹ és Mihály apát kérésére engednek szabadon egy gonosztevőt.¹⁶⁰ 1411-ben pedig Perényi Péter kérésére neki járó bírságot enged el.¹⁶¹ Nyilvánvaló presztízsnövekedésről van szó. Nevét megemlítik az összes a korszakban a Pelejteieket érintő oklevélben, így a bíróságelengedéskor és az új adományban. Utolsó említése 1421-ből ismert.¹⁶²

Vizsgálódásaink során minduntalan a familiaritás intézményébe botlottunk, nyilvánvalóan ez volt a legmeghatározóbb kapcsolatrendszer a köznemesség számára, s szinte az egyetlen lehetőség az érvényesülésre. Csak ezeken a szálakon keresztül juthatott egy középbirtokos nemes tisztséghez, a tisztség révén pedig jövedelemhez, esetleg birtokhoz. A megyei nemesség természetesen a környék nagybirtokosainál

158 I. László és I. András Nagyazari ügyében tett tiltakozása alkalmat ad rá, hogy meghatározzuk életkorukat. 1323-ban a tiltakozáskor még nem voltak törvényes korúak, tehát 14 évesek. Apjuk I. János 1321-ben tűnik fel a forrásokban, igaz ekkor már felnőttként, mindenesetre valószínűnk tartjuk, hogy fiai 1323-ban bőven 10. életévük alatt járhattak. I. Lászlóról az utolsó adatunk 1369-ből való, ekkor nagyjából 50 éves lehetett. I. Andrásról pontosan tudjuk, hogy 1383/84 fordulóján halt meg, tehát 60-as éveink közepén járhatott.

159 Ifjabb Perényi Péter székely ispán 1397–1401 között, az oklevél kiállításának időpontjában zempléni, ugocsai, máramarosi és szatmári ispán. *Engel*, Archontológia II. köt. 190. p.

160 *ZsO* nr. 7980.

161 DL 60549.

162 A Pelejteiek esete összevág Fügedi Erik azon megfigyelésével, hogy a köznemcsi „klánok” nagy részében csak egy-egy férfi választott egyházi pályát, minden előzmény és utóhatás nélkül. *Fügedi*, *Elcfánthyak* 215. p.

vállalt szolgálatot, ez volt a legkézenfekvőbb megoldás.¹⁶³ A Pelejteiek esetében sem volt ez másként. A XIV. század elején Martonos és fia, Vencel Amadé familiájának a tagja. Majd a XIV. század végén a Zemplénben is jelentős birtokokat szerző Perényiek szolgálatában találjuk a Pelejteieket. Pelejtej III. János Perényi Miklós újhelyi várnagya,¹⁶⁴ II. Vencel pedig zempléni alispánja volt.¹⁶⁵ 1464-ben Pelejtej Péter Perényi János özvegyének, Katalin asszonynak a familiárisaként hatalmaskodott társaival az Uporiak Ung megyei birtokain. Négy évvel később szintén Pelejtej Péter és testvére Gergely vettek részt hasonló akcióban, ekkor Perényi István familiárisaként.¹⁶⁶ Elképzelhető, hogy Pelejtej I. András Perényi Miklós apja, Perényi Péter familiárisa volt, amikor perben képviselte őt 1380-ban, jóllehet az ügyvédi szereplés nem feltételez automatikusan familiárisi viszonyt.¹⁶⁷ Másfelé tájékozódott Pelejtej IV. János, aki Losonczy Zsigmond szolgálatában lett szalánci várnagy.¹⁶⁸

Két következtetés adódik azonnal az előbbi adatokból. Először is feltűnő, hogy Vencel ágában mutatható ki szinte kizárólag familiárisi viszony (Martonost nem számítva hétből hat esetben).¹⁶⁹ Valószínűleg nem pusztán az adatok véletlenszerű szó-

163 Vannak viszont ellenpéldák: a nyitrai Elefánthyak megyéjüktől távol birtokló urak szolgálatába álltak. Vö.: *Fügedi*, Elefánthyak 195–196. p.

164 1411: *Károlyi* I. köt. 576–577. pp., *Engel*, Archontológia I. köt. 451. p.

165 1424: DF 263103, DF 234157, *Engel*, Archontológia I. köt. 242. p.

166 1464: DL 15912, 1468: DL 16769.

167 Ügyvéd bárki lehetett, aki jogi cselekvőképessége birtokában volt. Vö.: *Eckhart* 390. p., *Hajnik* 174–182. p. Ugyanakkor az esetek jó részében a perbeli képviselőt szakértelmet, de legalábbis némi gyakorlatot igényelt. A főúri magánfamiliákban nyilván akadt erre alkalmas személy, akinek egyébként is egyik fontos kötelessége volt ura képviselete. *Bónis György*: Hűbériség és rendiség a középkori magyar jogban. Kolozsvár, [1947] (a továbbiakban: *Bónis*, Hűbériség) 242. p. A köznemességnél azonban más volt a helyzet. A Pelejteiek esetében azt figyelhetjük meg, hogy elsősorban a rokonságból választottak ügyvédet. 1348: Pelejtej Margit ügyvédje Izsépi Jakab (*Károlyi* I. köt. 176–178. p.), 1354: Pelejtej László ügyvédje Izsépi Máté (*Károlyi* I. köt. 228–230. p.), 1355: Pelejtej Miklós fiainak ügyvédje Izsépi Máté (*Károlyi* I. köt. 227–234. p.), 1361: Pelejtej György ügyvédje Pelejtej Dénes (*Károlyi* I. köt. 249. p.), 1388: Pelejtej János ügyvédje Lucskai Miklós (*Sztáray* I. köt. 479–482. p.). Nagyazár András fia János ügyvédje, a kassai János diák városi, jogtudó értelmiségi lehetett. (*Károlyi* II. köt. 79–82. p.) Vö.: *Kubinyi*, Köznemesség. Egyszerűbb jogi aktusokban jobbágyok is képviselhették uraikat.

168 1413: DF 284036, *Engel*, Archontológia I. köt. 420. p.

169 Itt kell megjegyezni, hogy az 1403. évi lázadásban résztvevő II. János számára kiadott kegyelemlevél úgy fogalmaz, hogy Csáki Miklós volt erdélyi vajda szolgálatában, mint familiáris (*in cuius servitiis, ut familiaris*) követett el hüllenséget. Azt gondoljuk, hogy jelen esetben nem a hagyományos familiárisi viszonyról van szó, csupán a lázadók táborába tartozást írja le így az oklevél. A térségből egyébként Homonnai IV. János vett részt a felkelésben familiárisa-

ródásáról van szó, hanem két eltérő stratégia alkalmazásáról. Vencel ágát már korán, I. Miklós idejében szegénynek mondják, és sikertelen maradt a nagyazari részek visszaszerzésére indított kísérletük is, sőt amint láttuk, patvarkodásban elítélték őket. Fügedi Erik az Elefánthy családról írta, hogy „csak akkor álltak nagyobb urak szolgálatába, amikor anyagi helyzetük ezt feltétlenül szükségessé tette.”¹⁷⁰ Ilyen szükséghelyzet kényszerítette¹⁷¹ Vencel utódait a Perényiek szolgálatába, hogy az így szerzett jövedelmek révén kerüljék el a végleges elszegényedést. Ezzel szemben I. János utódai Nagyazar felének visszaszerzésével, ha átmenetileg is, de valamelyest stabilizálták anyagi helyzetüket, sőt Patakföldön szőlőt szereztek, számukra tehát nem volt létfontosságú a szolgálatvállalás. Anyagi gyarapodásukat nem a familiaritás segítségével, hanem megyebeli érdekeik megvédésével, vagy érdekeltsegeik visszaszerzésével próbálták elérni.

A másik feltűnő jelenség, hogy Martonos és Vencel után viszonylag hosszú időn keresztül (ha nem számítjuk Pelejtei I. András teljes bizonyító erővel nem bíró ügyvédi tevékenységét, akkor a XV. század második évtizedének elejéig) nem találkoznak a familiaritás intézményével. Erre magyarázat lehet a már említett gazdasági tényező, tehát tényleg csak akkor vállaltak tisztséget, ha feltétlenül szükséges volt. Másrészt a nagybirtokosok magánfamíliája nem „szívhatta” föl a környékbeli köznemesség széles tömegeinek egészét.¹⁷² Meg kellett továbbá minden bizonnyal küzdeniük a „nemesi öntudatukkal”, mert bár a familiarísi viszony nem homályosította el korábbi státusukat, a szabad birtokossághoz képest mégiscsak valamilyen alárendelt viszonyba kerültek. Ugyanakkor a gazdálkodást is lehetlenné tette, ha a familiaritás révén távol kerültek birtokaiktól. Mindezen okok együttesen hathattak oda, hogy a köznemesség egy része, így a Pelejteiek közül is sokan, megelőgedtek aktuális helyzetükkel és nem próbáltak meg változtatni helyzetükön.¹⁷³

---

ival együtt. Ekkor Perényi Péter helyett Ung és Zemplén megye ispánja lett. Pelejtei János esetleg az ő oldalán vett részt a lázadásban, bár ez meglehetősen bizonytalan feltételezés, ezért ezt az adatot nem vettük figyelembe. *Károlyi* I. köt. 524. p., *Engel*, Ung 44–46. p.

170 *Fügedi*, Elefánthyak 196. p.

171 Más a helyzet Martonos és I. Vencel esetében. Ők, mint az Aba territorium tekintélyes köznemesi lépnek be Amadé famíliájába, tehát inkább politikai, mint anyagi szükséghelyzetről beszélhetünk.

172 Ez természetesen nem azt jelenti, hogy csak az elszegényedett nemesek léptek szolgálatba. Az előretöréskvés, az ambíció is nagyúri famíliába vezethette a nemességet. Úgy tűnik a Pelejteiek ennek is híján voltak.

173 *Fügedi*, Elefánthyak 209. p.

Ahhoz azonban, hogy viszonylag pontosan meg tudjuk határozni a Pelejteiek társadalmi helyzetét, meg kell vizsgálnunk a familiaritás másik oldalát, vagyis meg kell határozni a Pelejteieknek szolgálatot tevők körét. A Pelejteiek familiárisokra vonatkozó adatok legnagyobb része Martonoshoz és fiaihoz kötődik. 1300 körül — a dátum pontosan nem ismert — Martonos, Simon fia Mihállyal együtt esküt tett, hogy nem okoztak 30 márka kárt György fia Péternek, és szervienseiket (*servientes*) sem bujtották fel erre. Sztáncs és Upor már többször említett feldúlása során a hatalmaskodók nem pusztán Martonost és Pongrácot sebesítették meg, hanem szervienseiket (*servientes*) is. Egy pontosan szintén nem datált oklevélben Martonos *officialisa* Konth szerepel, aki Detreh birtok zálogügyét intézi. Martonos szerviense fizet a koppányi apátnak bizonyos összeget szintén a századforduló környékén. 1302-ben Martonos és fia Vencel fogságból váltják ki szervienseiket (*serviens*), „Noghmiklous”-t 17 márkáért, ahová gyilkosság miatt jutott. 1304-ben Amadé nádor előtt képviseli Martonost és Vencelt szervienseik (*serviens*) Benedek. 1324-ben I. János fiainak szerviense (*serviens*) Chofran fia Pál tiltakozik a gyermeki korban lévő urai helyett (*pro eisdem dominis*) az egi káptalan előtt. 1329-ben pedig I. János saját szerviense (*serviens*) Kis Balázs ellen emelt panaszt Abauj megye hatósága előtt.¹⁷⁴ Ezzel le is záródik a XIV. századi adatok sora. A következő familiaritásra vonatkozó adat 1410-ből ismert. Ekkor Mihály apát István nevű familiárisát említik,¹⁷⁵ 1412-ben Pelejte III. János Valyon faluban élő (*residens*) szolgájának (*famulus*) engedti el Rozgonyi Simon országbíró a rá kirótt bírságoknak a bírói részét. 1417-ben II. János szolgája (*famulus*) Mihály tiltakozik ura nevében a leleszi konvent előtt. Végül 1449-ben Kisazari János és Péter esküt tesznek, hogy Pelejte II. János Kisazari Mihályt, osztályos atyafiukat, familiárisai által (*per familiares suos*) megölte. Az okle-

174 1299-ben Martonos, egyik szolgája (*servus*) Sutk fia Miklós haláláért kap 14 márka kártérítést. Ez azonban nem familiárisi viszony. A kisebb birtokokon a XIV. századig kimutatható a propriusi függésű, szolga munkacéró alkalmazása. *Bolla Ilona: A jogilag egységes jobbágyosztály kialakulása Magyarországon.* Bp., 1983. 77–98. p.

175 *Zichy* I. köt. 95–96. p., *Károlyi* I. köt. 29–30., 25–26., 31., 32., 33–34., 38–39., 194–195., 72. p. Az említett familiáris egyházi földön élt, így felmerülhet a gyanú, hogy az egyház harcoló nemes jobbágyáról van szó. Az oklevél ugyanakkor Mihály apát zálogban bírt nagyazari birtokrészén elkövetett hatalmaskodás kapcsán említi, ahol (Nagyazaron) minden bizonnyal az apát ügyeit intézte, tehát kifejezetten az apát személyéhez fűződő szolgálatokról van szó. Ez esetben Mihály apáthoz kettős kötelék fűzte, a közvetlen földesúri kötelék mellett a lazább familiárisi. Ez általában nem volt jellemző az egyházi földesuraságra, hiszen az első, erősebb kötelék érvényesítése állt az érdekcében. Vö.: *Bolla Ilona: Egy XIV. státusper és tanulságai.* In: *Bolla Ilona: A jogilag egységes jobbágyásgról Magyarországon.* Bp., 1998. A familiáris funkciójáról árulkodik, hogy a hatalmaskodás során kardot, tegezt és íjat raboltak el tőle. *ZsO* II. köt. 7949.

vél megnevezi a familiárisokat is: Nagy János, Sebestyén, egy másik János, Kis Péter.¹⁷⁶

A familiarisi viszony jelölésére leggyakrabban a *serviens* (6) kifejezést használták, ezenkívül a *familiaris* (2), a *famulus* (2) és az *officialis* (1) terminusokat alkalmazták. A familiarisok tevékenysége a már jól ismert kategóriákkal írható le. Egyrészt fegyveres szolgálatról volt szó, így értékelhetjük a hatalmaskodásokról szóló adatokat, másrészt a *dominus* képviselétéről, erre vonatkoznak a különböző tiltakozások, végül az *officialis*hoz mindenképpen birtokigazgatási tevékenységet kell kapcsolnunk, még akkor is, ha a konkrét esetben más jellegű tevékenységéről számol be forrásunk.

A familiárisok fizetségéről egyetlen adatunk van. Abaúj vármegye hatósága előtt Pelejtei I. János kijelentette, hogy Kis Balázs nevű *szerviense*nek átadott 3 márkát, aki azonban nem teljesítette szolgálatait. Ez az adat pénzbeli fizetésre utal.¹⁷⁷ Ugyanakkor felvet egy másik kérdést is. Szerviense ellen Abaúj megyében tett panaszt Pelejtei János, minden bizonnyal azért, mert Balázs ott lakott. Egy jóval későbbi adat Valyon faluban élő *famulus*ról beszél. Ez utóbbi település nem volt soha a Pelejteiek kezén. Ez a két adat arra mutat, hogy a Pelejteiek familiárisai nem pusztán az ő birtokaikon élők közül kerültek ki. Sőt Zemplén megyén kívülről is álltak a szolgálatukba.

A neveket vizsgálva túlnyomó többségükről az valószínűsíthető, hogy jobbágyokról, vagy ahogy a korabeli oklevelekben megfogalmazták, jobbágy módra élő familiárisokról van szó (Konth, Nagy Miklós, Benedek, Kis Balázs, Mihály, Nagy János, Sebestyén, János, Kis Péter, László). Ezek közül azokról, akik bizonyíthatóan nem Pelejtei birtokról származnak, biztosra vehetjük, hogy nem jobbágyi függésben éltek, hiszen a földesurukhoz fűződő kötelezettségeik nem tették volna lehetővé a Pelejteiek szolgálatát. A magánfamília szervezetében jobbágyokat, nemeseket egyaránt találunk, olyan társadalmi kötelékről van tehát szó, amelyben nem ezek a szempontok voltak az elsődlegesek. A *dominus* szolgálatára szerveződött a magánfamília, ebben pedig, bár nyilván más-más szinten, részt vehetett jobbágy és nemes is. A familiárisi kör természetesen, ezzel együtt, nagyon is jellemző volt az adott úrra. A bárók familiárisainak zöme a tekintélyes köznemességből került ki, a vagyonos köznemeseké pedig a középbirtokosok köréből. Jobbágy vagy

176 DL 9687, *Károlyi* I. köt. 585. p., *Sztáray* II.köt. 178. p., *Károlyi* II. köt. 273–274. p.

177 Az adatot felhasználta *Szekfü Gyula*: *Szerviensek és familiárisok*. Bp., 1912., *Bónis*, Hübériség. Tekintélyesebb nemeseknek ennél nagyobb fizetség járt. Morvai Benedek 6 tehenet, 5 ökröt, 2 lovat, 64 disznót, 26 kacsát, 30 méh(kast), 2 köpenyt, 2 övet, 1 serleget kap 7 márka értékben „*ad servandum*”. 1409: *Károlyi* I. köt. 555–556. p.

jobbágy módra élő familiárisai nyilván a szerényebb anyagi helyzetű nemeseknek voltak. A Pelejteiek, mint láttuk, ez utóbbiak közé tartoztak.

A szakirodalom a nemesség vizsgálata során kitért az ún. presztízscímek használatára.¹⁷⁸ Engel Pál a „magister” és „comes” cím használatát a lovagi rendű személyekhez köti. Kézenfekvő tehát megvizsgálni, hogyan alakult a presztízscímek használata a Pelejteiek esetében. A legtöbb adatunk Martonosra vonatkozik, akít következetesen elláttak vagy a „comes”, vagy a „magister” címmel.¹⁷⁹ Utána már csak fiát I. Jánost nevezik, de korántsem olyan következetesen, mint Martonost, „magisternek”,¹⁸⁰ valamint egyetlen alkalommal I. Lászlót.¹⁸¹ A családban így csupán Martonossal kapcsolatban mondható el címzése alapján, hogy környezete egyértelműen lovagi rendűnek tartotta.¹⁸²

Nem kifejezetten presztízscím, de itt kell megemlítenünk a „litteratus”, magyarul, régiesen „deáknak” fordított jelzőt. Nem presztízscím, inkább valamilyen alapfokú műveltség, iskolázottság, de legalábbis írástudás jelölésére szolgálhatott. A Pelejteiek esetében I. Andrásnál és fiánál Oszvaldnál jelenik meg, ami talán arra utalhat, hogy ez a műveltségi szint, vagy legalább az arra való igény, családon belül áthagyományozódott.

Gazdálkodás

A Pelejteiek gazdálkodására vonatkozóan, a források, a középkori magyar okleveles anyag sajtószerszerűsége miatt csak meglehetősen szórványos és közvetett adataink vannak.

Birtokátadásokkor, birtokcseréknél a birtokrész megnevezése után a szokott módon sorolták fel a tartozékokat: erdők, legelők, rétek. Erdőre vonatkozóan van adatunk Abara, Nagyazar és Helmecke birtokok kapcsán. Nagyazar határjárása során említik Remetehegyet, melynek az oldalában lévő erdőt a jobbágyok közös haszná-

---

178 Legutóbb: *Engel, Ung*.

179 „magister”: DL 99391, *Zichy* I. köt. 95–96., 97–98. p., *HO* VII. köt. 311. p., *Károlyi* I. köt. 31., 33., 33–34., 35–36., 37–38., 38–39. p., DL 69664. „comes”: *HO* VII. köt. 315. p., *Károlyi* I. köt. 29–30., 36–37., 59. p., *AO* I. köt. 135. p.

180 *Károlyi* I. köt. 69–70., 72. p., DL 99407.

181 *Károlyi* I. köt. 479–480. p.

182 A „comes” és a „magister” cím tartalmi különbségére adataink nem szolgálnak magyarázattal, nem választható külön időben sem a két cím használata.

latában hagyták.¹⁸³ Rét, legelő valamennyi birtok esetében felmerül. Pelejtében az 1347. évi osztozkodáskor a jövedelmeket, a réteket és a terragiumot is egyenlő arányban osztották fel. 1352-ben Pelejte I. László és testvérei Helmeckében bírt „*terre arabiles, prata, silve et nemora*” cseréltek el nővérük pelejte birtokrészéért „*cum ... locis ... sessionibus et terris campestribus.*” 1450-ben részletesen felsorolják a nagyazari és pelejte belső jobbágytelkeket, és említik a szántókat és a rétet.

A gabonatermesztésre egyetlen adatunk van. 1410-ben egy nagyazari jobbágytól 32 kepe zabot raboltak el.¹⁸⁴ Ide tartozik, hogy Pelejte I. János és Újfalusi János közösen birtokoltak malmot (*molendinum, domus canalía et alia edificia*) a Helmecc folyón.

Szülőjük volt Patakföldön, valamint Pelejte II. János feleségének Tarcallegyen, de Nagyazar és Pelejte kapcsán is említenek borjövédelmeket.¹⁸⁵

Az állatállományról elsősorban a hatalmaskodásokról szóló jelentésekből alkotunk képet. A birtokok kifosztásakor legsűrűbben előforduló zsákmány a ló. 1410-ben jobbágyoktól raboltak el 2 lovat. Ritkábban és kisebb számban említenek teheneket,¹⁸⁶ viszont feltűnően nagy mennyiségben fordulnak elő disznók. 1381-ben Pelejte I. András birtokáról 100 disznót hajtottak el. 1415-ban szintén a nagyazari erdőből 16-ot, 50 forint értékben. 1421-ben is disznókat hajtottak el ugyanonnett, de egy részüket még az erdőben leölték.¹⁸⁷ Jelentős gazdálkodási forma lehetett zempléni hegység erdeiben folyó makkoltatás, de a legelők és a kaszálók megléte azt mutatja, hogy más jellegű állattartás is folyt.¹⁸⁸

Minden bizonnyal az ismert, jobbágyi járadékfizetésen alapuló gazdálkodás folyt, bár a XIII. század végén még Martonos *servus*át említik, ami arra utalhat, hogy ekkor még alkalmaztak szolgamunkaerőt is.

183 Abara: *Károlyi* I. köt. 28., Nagyazar: *Károlyi* I. köt. 201–203., 253. p., DL 31410., Helmecke: *AO V.* köt. 614–615. p.

184 A hűvösebb klímájú hegyes vidékeken jobbra csak zabot tudtak termelni. *MoT* 26. p.

185 Patakföld: *Sztáray* I. köt. 463–465., 479–480. p., Tarcallegy: *Károlyi* II. köt. 166–167. p. Pelejte, Nagyazar: DL 16754.

186 Pelejte I. András 2 lovat és 2 tehenét rabolják el 1368-ban: *Károlyi* I. köt. 310–311. pp., Pelejte Oszvald hajt el a saját, Mihály apátnál zálogban lévő, birtokáról 3 lovat (2 jobbágyoké) 1410-ben: DL 9687, 1413-ban Pelejte IV. János szalánci várnagy rabol el 4 lovat: DF 284036, 1450-ben II. András 4 lovat hajják el.

187 DL 99460, DF 284036, Lelcsei konvent hiteleshelyi levéltára: Acta anni 1415. 65. (DF 220 840), DL 31410.

188 *Szabó István*: A magyar mezőgazdaság története a XIV. századtól az 1530-as évekig. Bp., 1975. 33–35. p., *MoT* 295–296. p.

Anyagi kultúra

Az anyagi kultúra vizsgálatán¹⁸⁹ jelen esetben azt értjük, hogy végigvesszük, milyen tárgyak, eszközök szerepelnek írott forrásainkban a Pelejteiekkel kapcsolatban. Az írott források természeténél fogva csak értékesebb tárgyakkal, fegyverekkel találkozunk, a mindennapi használati eszközöket, néhány kivételtől eltekintve, nem tartották fontosnak megörökíteni. Ez utóbbi kérdéskörben a régészeti feltárások publikációi segítenek eligazodni. Az értéktárgyak számbavételéből viszont a Pelejteiek anyagi erejére következtethetünk arra, hogy mennyi és milyen jellegű „luxust” engedhettek meg maguknak, tehát a társadalmi helyzet, a vagyon és a tárgykultúra összefüggéseire.

A legfontosabb forrásunk ebből a szempontból Pelejtei I. András 1383. évi végrendelete.¹⁹⁰ Itt a Nagyazari-ágon öröklődő teljes tárgy-együttest megvizsgálhatjuk, ugyanis valószínűleg az általuk birtokolt valamennyi értéktárgy szerepel a forrásban.

Pelejtei I. András végrendeletében szereplő tárgyak

db.	Tárgy ¹⁹¹	érték*
1.	párta (crinale) ¹⁹²	11,5 ft.
1.	öv (balteus)	10. ft
1.	ezüst serleg (ciphus argenteus) ¹⁹³	5. ft

189 Az anyagi kultúráról a magyar szakirodalomban legutóbb: *Kubinyi András*: A középkori anyagi kultúra kutatása és néhány módszertani problémája. In: *Actas*, 8. (1990) 3. sz., 51–68. p., *Szende Katalin*: A soproni polgárság anyagi kultúrája a késő-középkorban. In: *Actas*, (1990) 3. sz. (a továbbiakban: *Szende*, Sopron), 69–123. p. Kurcz Ágnes a magyarországi lovagi kultúráról írt könyvében külön fejezetet szentel a kérdésnek: *Kurcz*, Lovagi kultúra 81–113. p. A hatalmaskodásokról készült jelentések nagy jelentőségű forrásai a középkori anyagi kultúrának is. Egy ilyen jellegű forrás feldolgozása: *E. Kovács Péter*: „Összetörték, elrabolták”. Egy szlavóniai mezőváros anyagi kultúrája az 1520. évi hatalmaskodás tükrében. In: *Történelmi Szemle*, 39. (1997) 3–4. sz., 425–445. p.

190 *Sztáray* I. köt. 463–465. p.

191 Dongó Gy. Géza a századfordulón leközölte a végrendeletet latin és magyar nyelven, fordítása több helyen eltér a táblázatunkban közölttel, ezeket lábjegyzetben minden esetben feltüntetjük. *Dongó Gyárfás Géza*: Pelejtei András végrendelete 1383. In: *Adalékok Zemplén vármegye történetéhez*. (1899) 338. p.

192 „hajtű”

193 „füstölő”

1.	ezüst pohár (pictarium argenteum) ¹⁹⁴	6. ft
2.	ezüst pohár (ua.)	13 ft
1.	öv (balteus)	–
1.	vért (lorica)	–
2.	sisak (cassis) ¹⁹⁵	–
2.	kengyel (pedica) ¹⁹⁶	–

* A végrendeletben megadott zálogérték.

A végrendeletet kiegészíti egy nem sokkal később, 1384. március 22-én kiadott oklevél, amelyben Lucskai Miklós felszólítására a szolgabírák aziránt vizsgálódtak Pelejtén, hogy bizonyos Pelejtei András által fiára, Jánosra hagyott értékek még mindig Kisazari Péternél vannak-é.¹⁹⁷ A két forrásban szereplő tárgyak köre nem fedi egymást, ezért érdemes felsorolni az itt említett tárgyakat is.

Az 1384. évi oklevélben szereplő tárgyak.

db.	Tárgy
2.	ezüst serleg
1.	páncél (pancerium)
1.	vas sisak (pilcum ferreum)
1.	pajzs (clypeum vulgo pays)
1.	lándzsa (lancha)
1. ¹⁹⁸	vas kesztyű (ferreas cyrotecas)
1.	kard (gladium)
1.	láda (scrinium) ¹⁹⁹

194 „szelence”

195 „hegyestőr”

196 „rabbilincs”

197 *Sztáray* I. köt. 463. p.

198 Nyilván egy párról van szó.

199 A család okleveleit tartották benne.

Az ékszerek, díszedények elsődleges funkciója az értékmegőrzés volt. Az ingó vagyon fontos, szükséghelyzetben gyorsan felhasználható részét képezték, ugyanakkor reprezentációs célokat is szolgáltak. A párta, az öv, a serleg, a pohár a legelterjedtebb ilyen jellegű tárgytípusok, a soproni polgárság értéktárgyai között is fel tűnnek.²⁰⁰ A Pelejtek esetében ezek a tárgyak mind zálogban vannak, ami alapján biztosra vehetjük, hogy nem a végrendelkező I. András reprezentációs igényei kielégítésére készültek. A család vagyonának alakulása alapján Martonosban láthatjuk azt a személyt, akinek megfelelő anyagi háttere lehetett arra, hogy nemesfém ékszereket és edényeket vásároljon vagy készíttessen. Az utána következő generációk a mind jobban fojtogató anyagi szükségben pedig elzálogosították azokat.

A felsorolt tárgyak között a döntő részt a fegyverek képviselik. I. András teljes lovagi fegyverzetet hagyott fiára. A hatalmaskodásokat leszámítva ugyan fegyveres hadi szolgálatra csupán I. Vencel és a fegyvereket megöröklő II. János esetében van bizonyítékunk,²⁰¹ de a fegyverek birtoklása, átörökítése nyilván fontos volt a nemesség számára. A nemesi felfogás szerint előjogaik értelmében a fegyveres szolgálatban rejlett, ennek, lényegében a nemesi öntudat fundamentumának a szimbóluma volt tehát a lovagi fegyverzet. Ennyiben pedig elengedhetetlen attribútuma minden nemesi atyafiságnak.

A felsorolt tárgyak között szerepel egy láda, esetünkben az okleveleket tartották benne. A középkor folyamán az egyik legelterjedtebb, sőt szinte kizárólagosan létező bútordarab volt. Mind tárolóeszközként, mind ülő vagy fekvőalkalmatosságként használták.²⁰²

Összegzés

A középkori Magyarország nemesi társadalmának egyes családjait nem csak, vagy nem elsősorban, vagyoni állapotuk jellemzi, hanem az ehhez kapcsolódó tipikusnak mondható szociális viselkedésformák. Engel Pál ezt nevezi „rétegspecifikus életformának”.²⁰³ Ennek az összetevőit, jelenségeit vizsgálva, konkrét esetekben

---

200 *Szende*, Sopron. A reprezentáció szempontjából a polgárság mintaképe a köznemesség felső rétege volt. A két réteg közötti kapcsolat a Pelejtek esetében is kimutatható: I. András többek között egy varannói polgárnak zálogosítja el értékeit.

201 A várnagyi funkció elsősorban a birtokigazgatással függött össze és gazdaságszervező tevékenység volt.

202 *Kurcz*, Lovagi kultúra.

203 *Engel*, Ung 93. p.

értelmezve tudjuk egy adott család, atyafiság társadalomban elfoglalt helyét meghatározni.

A Pelejteiek esetében ezek a szociális viselkedésformák szinte minden aspektusukban az ún. középbirtokos megyei nemességbe tartozásra utaltak. A család vagyona az erre a rétegre jellemző 20-200 telek között maradt, jóllehet csökkenő tendenciát mutatott. Nem jutottak udvari szolgálathoz, familiaritásuk térségük nagybirtokosaihoz köthető. Az általuk maximálisan elérhetőnek bizonyuló tisztségek: a várnagyság, az alispánság, egyházi vonatkozásban: az apáti pozíció. Rokonsági kapcsolataik is ehhez a réteghez kötötték őket. A presztízscímek közül mind a „magister”, mind a „comes” előfordult a Pelejteieknél. Ugyanakkor úgy érzékeljük, hogy szintén majdnem minden vonatkozásban, megfogható az ezen a kategórián belüli süllyedés. A XIV. század második évtizedétől a vagyon folyamatos csökkenését figyelhetjük meg. A presztízscímek használata csupán az első két generációban mutatható ki, sőt kicsit szigorúbban fogalmazva, kizárólag Martonoshoz köthető. Egyedül a házassági kapcsolatok terén nem látunk egyáltalán tekintélyvesztést. Az oklevelekben elszegényedettnek mondott I. Miklós felesége Izsépi-lány, a végrendelete szerint reménytelenül eladósodott I. Andrásé Nagymihályi Magdolna. Hozzá kell tenni, hogy a házassági stratégiák terén látunk a legkevésbé tisztán. Nem világos mennyire tartotta fontosnak egy-egy tekintélyes atyafiság a „jó házasságot” a lányok, esetleg másod-, harmadszülött lányok esetében. Nem tudunk szabadulni attól az érzéstől, hogy a Pelejteiek majdnem mindig egy kicsit „rangon fölül” házasodtak.

Martonos a család azon tagja, aki mind vagyonában, mind címzésében, mind szolgálatának minőségében majdhogynem átlépte a középbirtokosság felső határát. Fiával közösen megcsillant előttük a királyi szolgálat, a kitörés lehetősége. Ezt követően azonban, elsősorban válságjelenségeket figyelhettünk meg és alig másfél száz év múlva a Pelejteie család eltűnik a szemünk elől.

A leglényegesebb megfigyelésünk ezzel kapcsolatban az lehet, hogy a család tagjai lényegében nem követtek el komolyabb hibát, hanyatlásuk nem az esetleges rossz döntésekben keresendő. A XIV. század második évtizedében lezárult a birtokszerzések időszaka. Ettől a pillanattól kezdve a Pelejteiek nem találtak olyan kitörési pontot, ahol vagyonukat gyarapítva feljebb tudtak volna kapaszkodni. Láthatóan presztízszük kitarított még jódarabig, élhették a megyei nemesség megszokott életét. Szinte észrevétlenül fogyott el körülöttük a levegő. Mennyiben volt ebben szerepe a királyi politikának, és mennyiben a Pelejteiek passzivitásának, nehéz meghatározni, mindenesetre általános jelenségnek tarthatjuk.

